

**INDICAZIUNS PROVINZIALES
POR LES SCOLINES LADINES**

1. REFERIMËNC TEORICS

La scolina ladina é le nivel de basa dl sistem de formaziun ti païsc ladins y se caraterisëia por les raïsc d'identité tl ladin y por la daurida ti confrunc de d'atri lingac y de d'atres cultures dla provinzia.

Les scolines di païsc ladins adora dantadöt le lingaz ladin por süa ativité educativa. Al vëgn dagnora tignì cunt dla situaziun linguistica da chëra che i mituns/les mitans pëia ia; i mituns/les mitans che ne sa nia ladin vëgn avijinà bel plan a chësc lingaz, tl respet de süa identité linguistisch-culturala. Düc i mituns/dötes les mitans tol pert a ativitês ludiches plurilinguales te düc trëi i lingac dla provinzia (ladin, todësch, talian); chëstes ativitês é definides avisa por ci che reverda la dorada y va bun por l'eté di mituns/dles mitans; ares alda pro la planificaziun pedagogica dl grup. Pro chëstes ativitês déssel gnì adorè tan inant che ara va i lingac te n raport balanzè danter ëi.

Ala fin dla scolina pon s'aspetè dai mituns/dales mitans na competënza de basa adatada dl ladin, sciöche incé na competënza d'azès dl todësch y dl talian. Na competënza adatada di trëi lingac da pert dl personal d'educaziun é na condiziun de basa; al vëgn garantì ativitês de formaziun y ajornamënc aposta tl setur dla didatica plurilinguala.

L'aprendimënt y le svilup infantil

I mituns/Les mitans impara dal mëteman incà y s'avijinëia al monn cun n spirit d'esploraziun. Chëstes indicaziuns se basëia sön na filosofia educativa, che conscidrëia l'aprendimënt infantil sciöche n prozès global. Sintì, sperimentè, pensè, conësce y agì alda por forza adöm. I mituns/Les mitans esplorëia so ambiënt cun düc i sënsc tl'interaziun cun le personal pedagogich, sü geniturs, d'atres porsones de referimënt y d'atri mituns/d'atres mitans. I mituns y les mitans dëida insciö ti dè forma a so svilup y tol pert en pröma porsona ala costruziun de süa realté. Ai/Ares é dal mëteman incà lià a interaziuns soziales complesses. Por mirit di tröc prozesc de feed-back ne antervëgn la formaziun nia te na manira lineara, chël ô dè che al ne vëgn nia fat n vare d'aprendimënt indolater, mo che ara fej pert de na realté complessa. Chësc ô dè che l'aprendimënt é n resultat sides de prozesc educatifs/formatifs mirà, che incé de prozesc educatifs/formatifs formai y informai. I prozesc d'aprendimënt y de formaziun dëida le svilup infantil. L'aprendimënt vëgn odü sciöche condiziun che va debojëgn por le svilup y la biografia formativa de vigni möt/möta. L'aprendimënt infantil ne po porchël nia gnì detachè dal'esperienza che le möt/la möta fej vigni dé. Al é tres integrè tles situaziuns de vita dl möt/dla möta y tëgn cunt insciö incé di contesc specifichs dles singoles situaziuns d'aprendimënt.

Vigni möta y vigni möt à le dërt da ti jì do a n so tru de svilup, n so ritm d'aprendimënt y de vita. Por n svilup positif dl möt/dla möta é l'essenzial che i gragn dais la desponibilitè da ti pitè ala

ligrèza d'aprendimënt naturala dl möt/dla möta n gröm de ocasiun por imparè y se dè jö cun le monn te na manira individuala y ludica y da l'acompagné sön n iade d'esploraziun y da generè deboriada savèi y significat. L'aprendimënt infantil depënn dal sostëgn dl personal pedagogich y de d'atri partner d'interaziun. Na gestiun profescionala di prozesc de formaziun ne dèida nia ma otimisè le svilup infantil, mo dèida inçe le möt/la möta adorè indortöra i stromënc culturai sciöche la scritöra, i numeri y i media nüs. Cun l'oferta de prozesc de formaziun basà sön prinzipts teorics, arjignà ca aposta por le svilup didatich-pedagogich y cherià adöm cun i mituns/les mitans, po vigni möt y vigni möta arjunje sù suzesc d'aprendimënt personai. De gran importanza por le suzès dl aprendimënt él che an se lièies ales esperiënzes individuales, ales conescënzes y ales capacitês che i mituns/les mitans à bele arjunt. Pitè les mius poscibilitês d'aprendimënt y de svilup che ara va ô dî orientè la formaziun dantadöt ala valorisaziun dl svilup positif y sostignì i mituns y les mitans tla formaziun globala de súa personalité.

Conzet de formaziun: formaziun bunorida tla vijun che la porsona impara dōta la vita

Te na sozieté che se müda tresfora é la formaziun y l'aprendimënt prozesc daverç che ti va do a dōt le decurs dla vita. Ti pröms sis agn de vita vëgnel metü les fondamëntes por l'aprendimënt che dōra dōta la vita. Chisc é i agn plü intensifs por l'aprendimënt, i plü ric por le svilup y i plü formatifs tla vita de vigni porsona, ajache te chësc tēmp é la plastizité dl ciorvel, súa capazité da s'adatè y da se formè majera. Plü sterscia y plü ampla che la basa de conescënza y de capazité é te chësta pert dla vita, tan damì y cun maiù suzès che le möt/la möta impararà tl rest de so decurs de formaziun.

La formaziun tl'eté da möt se presënta sciöche n prozès sozial a chël che sides i mituns/les mitans che inçe i gragn tol pert ativamënter. L'interaziun y le dialogh soziai, sciöche inçe le prozès co-costrutif forma la cornisc che va debojëgn por la formaziun. I prozesc de formaziun é integrà te n contest sozial y cultural, te chi che ai se concretisëia.

Al é de gran importanza da renforzè y arjunje competënzes de basa, che tēgn cunt di valurs y che é lià tóch al'acuisiziun de contignüs de formaziun. Te na sozieté de conescënza individualisada à les competënzes na maiù importanza co le savèi spezialistich, che se müda tres plü debota. Les competënzes de basa ti dà la poscibilitè ales mitans y ai mituns da se orientè tla vita a na moda che ai/ares sides bogn da afrontè positivamënter les desfarënziy y les mudaziuns, da se organisè instësc y da cherié para la sozieté, sciöche inçe da se daurì a d'atres cultures y proieç de vita. Savèi da se orientè ti pîta al möt/ala möta inçe la poscibilitè da fà n gröm d'esperiënzes riches y desvalies, cun chères che al po arjunje dër tröpes competënzes de basa, che ti dà la poscibilitè da afrontè la complessité dla vita cun súa richëza de informaziuns y de conescënzes. La complessité che caraterisëia les singoles situaziuns dla vita se damana che an sais da comuniché sura les posiziuns che an à instësc fora y da partì insciö cun d'atri i valurs y les esperiënzes sensoriales che

an fej. L'ativaziun de strategies d'aprendimënt y de gestiun che va debojègn nes lascia adorè cun responsabilitè les competënzes y le savëi che an à te vigni zircostanza dla vita.

1.1 LA FILOSOFIA DLES INDICAZIUNS PROVINZIALES

Chèstes indicaziuns provinziales rapresentëia n proiet de formaziun por l'infanzia cun na basa scientifica por ti garantì ai mituns y ales mitans te sü pröms agn de vita tan dezisifs na scolina cualificada dal punt de odüda pedagogich. N'atenziun particolare ti va ala continuité di prozesc de formaziun, sciöche inçe ala gestiun profesionala di passaji tl decurs de formaziun. La stro-toraziun y l'organisaziun di prozesc de formaziun s'orientëia al möt/ala möta y mët sü bojègns, sü interes y sü talënc tì zënter dl'atenziun. Les formes de organisaziun dla scolina s'orientëia al svilup dl potenzial creatif di mituns y dles mitans. Sce l'obietif prinzipal dla formaziun é chël da renforzè le svilup di mituns/dles mitans, spo vel chësc prinzip por düc chi posc, olache al crësc sö i mituns/les mitans y olache al antervëgn prozesc de formaziun. Chësc ajache al é dagnora le möt instës/la möta instëssa che cheriëia ativamënter sü prozesc de formaziun: te familia, tla scolina di mëndri, tla microstrotöra por l'infanzia, te scolina y plü tert spo te scora. Sce an tëgn cunt dles condiziuns soziales y dles conescënzes scientifiches d'al dedaincö fissëia les indica-ziuns la fondamënta teorich-educativa y filosofich-educativa por realisé i intervënc formatifs te scolina. Ai se basëia sön n prinzip de formaziun global, che s'orientëia aladô de n svilup positif y dl bëgnester dles mitans y di mituns.

1.1.1 L'imaja dl möt/dla möta

La porsona vëgn al monn sciöche »viadù competënt«; da canche ara nasc àra apontin competën-zes y é bona da agì y da tó dezijiuns autonomamënter. Chësc vëgn confermè dales inrescides dl svilup neuroscientific y psicologich sön l'infanzia.

I mituns y les mitans organisëia para so svilup personal y süa formaziun ativamënter dal mëte-man inant y surantol süa responsabilitè aladô dl svilup. Ai/Ares ô imparè da d'ëi/ëres infora; süa vëia da imparè, süa sëi de savëi y süa capacità d'aprendimënt é granes. Bele atira do che ai/ares é gnüs al monn mëti man da descurì so ambiënt, da interagì impara y da mostrè sü bojègns. I viadus é insciö co-realisadus atifs de sü prozesc de formaziun y nia ma porsones che tol pert passivamënter ai avvenimënc dl ambiënt incëria. Man man che ai/ares crësc y che ai/ares arjunj competënzes nöies devënta les mitans y i mituns porsones espertes, che n'arichësc nia ma cun so savëi sön le monn le savëi di gragn, mo che va te tröc momënc inçe sura süa vijun dla vita fora. Te scolina tol ite i mituns/les mitans n rode atif tla gestiun de sü prozesc d'aprendimënt y de

formaziun, ai/ares é aturs cun de sües capacitês creatives. Por ti dè espresciun le miù che ara va a so gran potenzial d'aprendimënt y de svilup mëss i mituns/les mitans indere dagnora gnì sostignis da so ambiënt sozial y acompagnà indortöra da sües porsones de referimënt.

Ći che i ponsun di mituns/dles mitans, ċi bojëgns y ċi capacitês che i ti dun, vëgn dagnora da nosta prospetiva da gagn. Da ti ċiarè al monn dala prospetiva dl möt/dla möta adôron na gran competënza pedagogica. La desponibilitè da ti ċiarè ala situaziun dal punt de odüda dl möt/dla möta se damana che an ti vais adincuntra cun empatia. Chilò röia i gagn en contat cun le möt che ai à daite y chësc ô dî che ai mëss se dè jö cun süa biografia personala. Afrontè y laurè sö les esperiënzes da mituns che ai à fat instësc fej a na moda che le personal pedagogich pois ti jì pormez ales capacitês vitales dl möt/dla möta y descüres na gran richëza, che ai n'à gonot nia a desposiziun sce ai ti va pormez dala prospetiva di gagn.

Degun möt y degöna möta ne n'é anfat. Vigni porsona à süa personalité y individualité che la desfarenziëia dai atri. Vigni möt/möta pîta n spectrum de particularitês uniches caraterisades da sües desposiziuns, sües forzes, sü talënc y sües ativitês personales. Cun le jüch, l'esperimënt, les proes, le fal y da porvè fora i limic ô i mituns/les mitans svilupé sües forzes y sües competënzes individuelles y soziales, ai ô les adorè y les amplié te sües aziuns pratices da vigni dé. I mituns y les mitans vëgn caraterisà dales condiziuns particulares de so crësce, da so tēmp de svilup y da so temperamënt. Le svilup tl'infanzia se presënta sciöche na situaziun complicada, n prozès unich y desvalì por vigni möt/möta.

I mituns/Les mitans à dërc inraijà universalmenter tla convenziun sön i dërc di mituns dl'ONU. I mituns y les mitans à dal mëteman incà le dërt da ciafè la miù formaziun che ara va, sciöche incè da tó pert diretamentèr a dotes les dezijiuns che reverda süa vita, süa formaziun y süa porsona en general.

1.1.2 Fà belaita y imparè

I prozesc ludics é dagnora incè prozesc d'aprendimënt. Fà belaita y imparè ne va nia un cuntra l'ater. Tl'interaziun de chisc dui prozesc röia le möt/la möta plü co ater pro süa idea dl monn, al/ara röia ativamentèr en contat cun sè instës/instëssa y cun d'atri, y costruësc impara savëi y significat.

Le jüch é la forma d'espresciun plü autentica dl möt/dla möta. Al é l'ativité plü importante dla pröma infanzia y porchël n'espresciun elementara dl'essënza dla porsona.

Le jüch ti pîta al möt/ala möta la poscibilitè da afrontè ativamentèr sü dovëis de svilup y la costruiziun de süa realté. Tl jüch se dà jö le möt/la möta cun sè instës/instëssa y cun so ambiënt y al adora dotes sües forzes: al é stimolé dal punt de odüda emozional, sozial y cognitif. Les mitans y

i mituns imitëia sües esperiënzes y sües realtês tl jüch y les trasformëia tl medem tÛmp aladô de süa fantasia y de süa imaginaziun. Cun so talënt creatif ési bugn da mudé la realté y da la inventè tres indô danü aladô de süa imaginaziun. Por fà chësc s'anüzi de stimuli importanc, sciöche les cunties, les stories, le monn di media y inçe les esperiënzes dla vita da vigni dé. Tl jüch svilupëia i mituns/les mitans gonot ideas y dejiders che ai/ares ne po nia realisé tla realté. Le jüch ti conzed da vire fora sü somi y impuls y da adorè dotes les poscibilitês che la vita ti pîta.

Le jüch lëde rapresentëia n contest d'aprendimënt zentral. Al ti pîta ai mituns/ales mitans n gröm de poscibilitês stimolantes da esperimentè, da sóghé y da imparè. Por podëi adorè deplëgn chësta varieté de avenimënc ludics y cíamps de formaziun, pro chi che al alda al dedaincö inçe n gröm de laboratori didatics, val debojëgn de locai da fà belaita y da imparè organisà indortöra y de na gran atenziun da pert dl personal pedagogich da ti stè do ai prozesc d'aprendimënt di mituns/dles mitans y da i/les acompagné.

Ti agn denant che ai/ares pëies ia a scora se basëia le laûr pedagogich en gran pert sön les formes d'aprendimënt ludiches. La curiosité, la perzeziun di sëns, la ligrëza da se möie, la richëza de ideas y le barat comunicatif forma la basa por le prozès de formaziun. Te scolina vëgnel renforzè le potenzial d'aprendimënt tres le jüch, acompagnan les ativitês systematicamënter y tres na didatica desfarenziada basada sön na reflësciun dla metodologia dl aprendimënt, sciöche inçe tres scomenciadies y proiec formatifs che à sciöche obietif n aprendimënt miré.

A chësta manira sarà le möt/la möta bun/buna da afrontè le passaje ai prozesc d'aprendimënt y de formaziun organisà tla scora elementara.

Dlungia les ofertes d'aprendimënt davertes y riches dl jüch lëde, programëia y realisëia le personal pedagogich deboriada cun i mituns/les mitans ativitês d'aprendimënt mirades tl cheder de unitês didatices, proiec tematics o che döra plü dî. Chëstes scomenciadies vëgn programades y realises dagnora a na moda da tignì cunt di bojëgns y di interes di mituns y dles mitans y da ciarè che ai/ares toles pert ativamënter. Tla fasa de realisaziun de vigni ativité didatica, de vigni argomënt y di proiec se fistidiëia le personal pedagogich da tochè te na manira balanzada düc i cíamps formatifs por renforzè dotes les competënzes di mituns/dles mitans.

1.1.3 Le requisit dla globalité

Les indicaziuns se basëia sön n prinzip de formaziun global. Le möt/La möta, so svilup, dëta süa personalité, nia ma aspec singui, é porchël tl zënter dla pröma formaziun. Chësc prinzip se realisëia sön dui livi:

- a) la pröma formaziun renforza dëta la personalité dl möt/dla möta y reverda dotes sües aspetatives y dotes sües competënzes. Renforzè globalmënter le möt/la möta ô dî mëte tl zënter

dl'organisaziun di prozesc de formaziun sües competënzes cognitives, emozionales y soziales. Le travert zentral dles indicaziuns é chël da mëte a jì i prozesc d'aprendimënt por i mituns/les mitans che vais bun por so svilup y che sides adatà por i mituns/les mitans y da interagì impara por renforzè süa biografia de svilup, d'aprendimënt y de formaziun.

- b) La realisaziun de prozesc de formaziun ti singui cíamps de formaziun dà la poscibilitè da renforzè les competënzes dl möt/dla möta te vigni cíamp de formaziun. Insciö pol por ejèmpl gnì renforzè tl bal la pröma formaziun matematica y canche al vègn fat esperimènc scientifics la competënza linguistica dl möt/dla möta.

1.1.4 Prozesc adatà al svilup

I prozesc de formaziun, l'ambiënt d'aprendimënt, l'oferta di materiai y l'organisaziun dl decurs dl dé vègn regolà da prinzipls pedagogics. Chisc mëss ti corespogne al svilup emozional, sozial, fisich y cognitif dl möt/dla möta. Le personal pedagogich mèt averda che i prozesc de formaziun ne pretènes nia demassa o massa püch dal möt/dala möta. Por chël vègn düc i cíamps de formaziun, les ativitès de jüch, d'aprendimënt y de laür organisades tla manira plü daverta y desvalia che ara va, a na moda che vigni möt y vigni möta ciafes i stimui che va debojëgn. Chësc ô dì che le personal pedagogich mëss tignì cunt te na manira desvalia dles potenzialitès individuales de vigni möta y de vigni möt.

1.1.5 Manajè la pluralité

Les desfarënziés por cí che reverda le ses, l'eté, la provegnënza, la cultura, la religiun, i talènc y l'individualité fisica rapresentèia la richèza de n monn desvalì a livel sozial. Les desfarënziés che caraterisèia le svilup di talènc y dles capacitès di mituns/dles mitans vègn tutes en conscidraziun avisa tan co les capacitès y les deblèzes che caraterisèia i mituns y les mitans, y vègn odüdes sciöche espresciun de süa personalité. Desfarënzia ô dì richèza, ajache da chësta nàscel situaciuns d'aprendimënt complesses, che porta a d'arjunje conescënzes y competënzes individuales y coletives. Le conzet dla formaziun intlusiva vèiga tla varieté dles formes d'espresciun adorades dala porsona n valor particular. Chësc prinzip cíara da portè adöm te na comunité d'aprendimënt düc i mituns/dötes les mitans - chi de d'atri lingac y d'atres cultures, chi cun n background de imigraziun, chi cun handicap, chi cun le svilup al prigo y chi cun talènc particulars. I mituns/Les mitans che partèsc cun d'atri n contest sozial y d'aprendimënt vi y desfarenzié po crësce adöm te na comunité che tègn adöm y insciö rové pro les competënzes fondamentales da ester bogn da

afrontè les sfidades dl monn globalisé. Sce i gragn ti cíara al plurilinguism y ala multiculturalité sciöche a n fat normal y a na richëza, spo tolarà sö inçe i mituns/les mitans chisc aspecé sciöche n’oportunité y ai/ares sarà bogh da svilupé competënzes interculturales y plurilinguales. Por descedè l’interès y la coriosité por d’atres cultures y d’atri lingac él important che al vëgnes tut ite ativamënter i mituns/les mitans che vëgn da d’atres cultures te prozesc de formaziun por düc, y che ai/ares vëgnes daidà da d’afrontè la pluralité te na manira costrutiva y competënta.

1.1.6 Le prinzip dla desfarenziasiun y individualisaziun di prozesc de formaziun

Chësc prinzip dà la poscibilité da se dè jö te na manira mirada cun les desfarenzies individuales di mituns/dles mitans, da se daurì al dialogh y da ti stè do a vigni möt/vigni möta te na manira particulara. Al se damana n’oferta d’aprendimënt desfarenziata y formes d’aprendimënt individuelles te döt cí che vëgn fat te na comunité.

N’oferta desfarenziata ti pîta ales mitans y ai mituns n gröm de poscibilités de cerna y l’ocajun da tó pert ativamënter, aladò de so svilup, de sü bojëgns y di interesc spezifics a prozesc de formaziun desvalis y da se relazionè cun porsones desvalies. Chësc ô dî cherié comunités d’aprendimënt cun mituns/mitans che n’é nia vedli anfat – p.ej. tl cërtil da doman, ti proieç y dales jites – dlungia grups dla medema eté.

La desfarenziasiun dà la poscibilité da fà incuntè grups d’aprendimënt dla medema eté y da traverç spezifics, p.ej. en gaujiun de ativitês minades por i mituns/les mitans che s’arjigna da pié ia a scora, o de scomenciadies linguistiches por mituns/mitans che vëgn da d’atri païsc y da d’atres cultures, o cíamò de ativitês spezifiches ma por mituns o ma por mitans, o de ativitês ludich-motories por i mituns/les mitans de trëi agn.

Por arjunje n aprendimënt che ara va da sostignì y n svilup positif él de gran importanza che al vëgnes cherié situaziuns, olache i mituns/les mitans y i gragn interagësc dassënn y che al vëgnes odü danfora interaziuns arjignades ca por grups plü pici. Les situaziuns te chères che le personal pedagogich y i mituns/les mitans po se confrontè, se baratè fora pinsiers y idees, y respidlé tres le dialogh chësc prozès de archirida fat deboriada y che dóra plü dî, é chères che ti röia le plü pormez ai prinziips de na pedagogia orientada ai prozesc de formaziun.

Vigni möt/vigni möta à d’atri potenziai de svilup y bojëgns d’aprendimënt, sü trus y so tēmp d’aprendimënt. Chësc se lascia ma reconësce y incadrè pedagogicamënter tres n’osservaziun sistematica y sce an documentëia vigni prozès de svilup y d’aprendimënt. Ara va da ciafè fora i talënc y les capacitês dl möt/dla möta sce an baia impara y sce an ti sta dlungia te so percurs de svilup y d’aprendimënt. I geniturs y l’ambiënt de vita personal dl möt/dla möta vëgn tracé ite diretamënter te chësc prozès de svilup y d’aprendimënt.

1.1.7 Co-costruziun

Le prinzip pedagogich dla co-costruziun pretënn che l'aprendimënt vëgnes a se le dè tres la colaboraziun y che i prozesc de formaziun vëgnes realisà dal personal pedagogich adöm cun i mituns/les mitans. Porchèl él de gran importanza che le möt/la möta y so ambiënt sides atifs tla medema manira. Inçe i gragn porta en gran pert la responsabilité por la cualité de chësta interaziun y por süa rovenüda y moderaziun.

Aladô dl prinzip dla co-costruziun é les mitans y i mituns lià da canche ai/ares vëgn al monn inant ala sozieté, ai/ares porta para competënzes y dëida realisé ativamënter sü prozesc de formaziun. La tle d'azès por la co-costruziun é l'interaziun. Te na comunité d'aprendimënt metüda adöm da gragn y da mituns/mitans impara le möt/la möta da d'afrontè y da ciafè na soluziun deboriada por problems y da chirì le significat de cosses y de prozesc, sciöche inçe da nen baié y da fà fora cun d'atri. Al/Ara impara chilò dantadöt da portè dant sües ideas y süa vijun dl monn, da se confrontè cun d'atri sön chisc aspec y da chirì deboriada i significac.

Tl zënter di prozesc de formaziun dla co-costruziun él le möt/la möta cun sües ideas y sües theories. Chëstes mëss bëgn gnì tutes en conscidraziun, mo ares mëss inçe gnì analisades avisa. La conescënza di fac passa te na posiziun secundaria a bëgn dla costruziun dl significat.

I gragn messess ester arjignà da partì cun i mituns/les mitans l'interès por n argomënt, da ciafè fora sciöche i mituns/les mitans vir y capësc les cosses y da fà impara ativitès deboriada.

I prozesc co-costrutifs vëgn definis tres n prinzip de formaziun nü, che se realisëia tres deplü cun intervenc didatics metacognitifs. I prinzipls metacognitifs ti dà na gran importanza ales capacitès de reflësciun dla porsona. Ai pëia ia dal fat che i mituns/les mitans pënna sura sön cí che ai/ares impara, ai/ares é bogn da respidlé sü pinsiers y sües aziuns y da s'intène de sü suzesc de formaziun. Insciö miorëii sües strategies d'aprendimënt.

La formaziun é n prozès costant che döra dötä la vita. Cun la conescënza dles strategies d'aprendimënt vara da d'adorè y da miorè cun intenziun les metodes d'aprendimënt che an à. Sce i m'intëni che i impari chël che i toli sö y co che i le toli sö, poi influenzè positivamënter mies strotöres de pinsier y mies aziuns. La scolina stimolëia i mituns/les mitans da s'intène de sü prozesc cognitifs, pian ia da sües domandes y da sües capacitès de conescënza. Inçe tla scora elementara vëgnel renforzè la competënza personala de sües metodes d'aprendimënt.

1.1.8 Partecipaziun

La formaziun é n'aziun orientada al dialogh, te chël che i mituns/les mitans y i gragn s'incunta sciöche partner. Inçe la familia y la scolina laöra adöm y porta deboriada la responsabilité tl ra-

port cun le möt/la möta. Laurè adöm ô di s'incuntè sön le medemo livel y laurè deboriada cun respet, tla convinziun che düc i partezipanç à capacitês particulares. Laurè adöm al medem livel se damana che düc se dais da fà tla dërta mosöra canche ara nen va da tó dezijiuns te chestiuns che reverda düc sön la basa de prinzipls democratics. La partezipaziun s'orientëia ala colaboraziun, ala coorganisasiun, ala condezijiun y ala contrataziun.

La partezipaziun di mituns/dles mitans se damana che i geniturs y le grup de laûr dl personal pedagogich laôres adöm, y che inçe i portadus y la direziun dla scolina colaurëies cun l'amministraziun. Chësc ajache la scolina ne n'é nia n monn isolé, mo ara alda pro na unité plü grana. I mituns/Les mitans s'intënn avisa dl'atmosfera che ai/ares à incëria y reagësc aladô. Ai/Ares tol sciöche ejëmpl i gragn y impara da ëi y da süa cherianza. La partezipaziun reverda dötes les porsones che à da nen fà cun la vita te scolina. Al ti vëgn dè na gran importanza al prinzip de democrazia: chësc caraterisëia döta l'ativité de formaziun y vigni evënt dla vita te scolina.

1.2 AFRONTÈ LES DESFARÈNZIES INDIVIDUALES Y INTLUJIUN

1.2.1 Mituns/mitans d'etês desvalies

Le grup moscedè por eté te scolina rapresentëia por vigni möt/möta na comunité d'aprendimënt dër stimolanta. I mituns/Les mitans de scolina à normalmënter danter i trëi y i sis agn. Mo la poscibilitè da slarié fora la scoraziun inçe ai mituns/ales mitans sot i trëi agn é tl laûr da amplié i grups d'eté. Te caji ezezionai po mituns/mitans che mëss jì a scora inçe jì plü dl ala scolina. Deperpo che l'eterogeneité di grups de de plü etês ghira tröp dal personal pedagogich, à i mituns/les mitans n gröm de poscibilitês da imparè y da fà esperiënza te n contest relazional davert. Ai/Ares à n gröm de poscibilitês implü da se chirì fora i compagns y les compagnes cun chi che ai/ares ô fà belaita o imparè. Te n contest moscedè interagësc i mituns plü gonot cun mituns dl ater ses y ai/ares se dà jö – aladô dl cíamp tematich – cun i plü pici o cun i plü gragn. Da fà chësc impari tröp plü saurì co dai gragn, ajache les desfarènzies de esperiënza y dl livel de svilup é plü saurides da superè danter mituns. Porvia dles desfarènzies de svilup naturales vëgn i mituns/les mitans azetà plü saurì te süa individualité.

Tl barat cun compagns plü gragn y plü pici impara le möt/la möta da convire te n grup da etês desvalies. Da interagì positivamënter cun i compagns de n'eté desvalia arjunj i mituns y les mitans dantadöt n spectrum ampl de competënzes soziales, sciöche p.ej. le respet, la desponibilitè da daidé, la capacitè da se la fà avarëi, la capacitè da tignì ite i termi y la paziënza. Insciö impara i mituns/les mitans inçe da d'azetè l'aiüt da pert de mituns/mitans plü gragn che à de plü esperiënza y da ti pité aiüt a mituns/mitans cun de manco esperiënza. Ai/ares mët man da se

odèi instësc/instësses sciöche model por d'atri y da ti dè espresciun a so comportamënt. Ai/Ares fej l'esperienza de cí che al ô dî se confrontè cun les desfarënzies y gestì i conflic tì raport cun mituns/mitans plü gragn, chi dla medema eté y chi plü pici, insciö da se la fà avarèi y da tignì cunt inçe di interes di atri.

1.2.2 Mituns y mitans: na formaziun che tëgn cunt dl jëne

Al é la natöra che tol la dezijiun sce le viadù nasc sciöche möta o sciöche möt y dà dant insciö la portignënza biologica de na porsona. Al é indere les condiziuns soziales che dà dant le jëne sozìal o cultural. Cí che al ô dî ester n möt o na möta, chësc vëgn dè dant en gran pert dal'inflüënza dl ambiënt cultural y dala sozieté, te chël che vigni individuum crësc sö sciöche inçe dales esperiënzes specifiches liades al jëne. Le rode de jëne presënta na tipologia specifìca, che vëgn fora tles normes de comportamënt da èl y da èra, tles usanzas, tles tradiziuns y tles convenziuns. I agn dla pröma eté da möt y les esperiënzes fates te familia y te scolina é de gran importanza por le svilup dl'identité de jëne. I mituns/Les mitans se damana gonot cí che al ô dî ester n möt o na möta. Ai/Ares fej l'esperienza de cí pert che ai/ares po tó ite sciöche möta o sciöche möt y ô savèi cíügn de sü dejiders y de sües imaginaziuns che ara va da realisé. Les respostes a sües domandes depënn da sü ideai de familia, dales dinamiche de jëne che gnarà a se le dè te scolina, dai ejëmpli proponüs dai media, sciöche inçe dales aspetatives de jëne de so ambiënt. Tì barat cun d'atri svilupèia les mitans y i mituns süa identité de jëne sozìala.

Le möt/La möta svilupèia na süa identité sessuala, cun chëra che al/ara s'un sta plü saurì y se sënt sigü/sigüda. La scolina pîta por chësc n cheder adatè y ti dà ales mitans y ai mituns l'oportunité da reconësc stereotipi sessuai che limitèia y da ti cíarè cun edl critich ai rodi desvalis dles mitans y di mituns dà dant dala cultura y dala tradiziun. Les mitans y i mituns svilupèia idees desvalies di rodi che i mituns y les mitans po avèi. Le personal pedagogich osservèia chisc prozesc tì grup, dantadöt chi che toca le plü l'individuum, al pënna do sön sües osservaziuns y lascia che i mituns y les mitans se fejes süa individualité personala.

1.2.3 Mituns/mitans cun n background cultural desvalì: formaziun interculturala

I mituns/Les mitans crësc sö al dedaincö te n monn cultural y linguistich dër desvalì. Por ester bogn da se möie y da crësce te chësc contest adora i mituns/les mitans y i gragn competënzes interculturalas, liades dër dassënn ales competënzes linguistiches. Insciö é le plurilinguism por tröc mituns/tröpes mitans de families cun n background de migraziun valch de normal y che va

debojègn; chësta n'è nia na dezijiun consciënta di geniturs o dles istituziuns de formaziun che ô fâ a na moda che i mituns/les mitans impares n lingaz implü.

La formaziun interculturala stluj ite na dimenjiun individuala y sozuala. La desponibilitè da se dè jö te na manira daverta cun na cultura foresta se damana che an azetëies y respetëies sè instësc y che an sëntes da aldì pro súa cultura de portignëza. Avëi na competënza interculturala ô dî dantadöt desmostrè na daurida mentala y coriosité a nivel cultural, svilupé n orientamënt plurilingual y la capazité da se dè jö cun ci che an ne conësc nia. La competënza interculturala lascia madorì individualmënter esperiënzes de vita y de conescënza y ara é tl medem tëmپ inçe na fondamënta che va debojègn por na conviënza costrutiva y pazifica de individuums y grups cun tradiziuns religioses, culturales y linguistiches desvalies. Rové a na competënza interculturala é n obietif formatif y n dovëi dl svilup por i mituns/les mitans y i gragn de nosta provinzia, mo inçe por la jënt che vëgn da d'atri païsc y che se lascia jö chilò da nos tl Südirol. Tla conviënza interculturala vëgnel descurì aspec che é por düc anfat y desfarënzies; an s'intënn che le plurilinguism y la multiculturalité é na ocajiun da imparè un cun l'ater y un dal ater. La pedagogia dla varieté é na pedagogia che tëgn cunt di preiudizi, por afrontè y respogne ales aspetatives culturales concretes. Da incuntè mitans y mituns de d'atri lingac y de d'atres cultures impara le möt/la möta da se confrontè y da vire adöm te na manira spontana. Al/Ara à interès y ligrëza da imparè da conësc d'atres cultures y d'atri lingac, da se dè jö impara y da i capì. Tl medem tëmپ se dà jö le möt/la möta cun súa provegnëza y respidlëia sües minunghes y sü modì de comportamënt.

1.2.4 Mituns/mitans cun n background sozial desvalì

Les singoles esperiënzes soziales dles families porta a de gran desfarënzies danter i mituns/les mitans, dantadöt por ci che reverda les ressurses finanziars, les condiziuns d'abitaziun y de vita, les esperiënzes da vigni dé y les ativitës dl tëmپ lëde. Deperpo che fatur de sconanza sciöche n bun clima te familia, amizies strëntes, capazitës linguistiches o lercs da imparè y da fâ esperiënza assà po smendrì le risch, aumënta na condiziun de meseria plü lungia o de dejocupaziun di geniturs le risch de na meseria por dōta la vita. Families cun situaziuns problematiches po manacè les poscibilitës de svilup y les capazitës d'aprendimënt de n möt/na möta. Porchël à i mituns/les mitans te situaziuns de risch extra debojègn da ciafè n sostëgn tla scolina a na moda che ara vais da prevegnì y da cherié indō na situaziun balanzada.

La scolina dëida miorè les poscibilitës d'aprendimënt y de vita de mituns/mitans che vëgn da families desvantajades soziamënter y ti garantì de bones poscibilitës de svilup. Al é important chilò che al vëgnes reconesciü le plü adora che ara va situaziuns familiares desvantajades por ti garantì ai mituns/ales mitans atira n aiüt y n sostëgn colié che dōra. Laprò val debojègn de na

bona colaboraziun cun i sorvisc soziosanitar responsabli y cun i ofizi de informaziun dl sistem dla formaziun. Chèsta rëi de sostëgn à le dovëi da pité i aiüc che va debojëgn por evité danfora che al vëgnes a se le dè dagns al svilup. L'intervënt pedagogich tëgn cunt dles tröpes competënzes y dles strategies de gestiun che i mituns/les mitans atocà y sües families adora y dëida cun aziuns mirades y programades indortöra. Öna dles responsabilitês dla scolina é danter l'ater chëra da laurè cuntra na discriminaziun dles families desvantajades soziamënter o economicamënter y de sü mituns/sües mitans.

1.2.5 Mituns/mitans cun talënc particulars

I mituns/Les mitans cun talënc particulars à n potenzial straordinar. Sce n möt/na möta à n gran talënt vara da le ciafè fora te düc i cíamps dl svilup infantil. Normalmënter se manifestëiel te certes dimenjiuns dla personalité. Chèstes tol ite dantadöt le cíamp motorich, emozional, sozial, artistich y cognitif.

Le personal pedagogich à le dovëi da ti gnì adincuntra ales sfidades che vëgn dai talënc particulars di mituns/dles mitans, cun ativitês che va bun por le svilup y les carateristiches individuelles. L'oferta de material y les propostes formatives s'orientëia do sü bojëgns d'aprendimënt, sü interes y sü dejiders speziai. I mituns/Les mitans cun talënc particulars à debojëgn avisa sciöche d'atri mituns/d'atres mitans da gnì aprijà por cí che ai/ares fej. L'interaziun danter mituns/mitans da talënc y capacitês desvalis pîta n gröm de poscibilitês por renforzè süa competënza soziala y por otimisé i prozesc de formaziun organisà deboriada.

Incé i mituns/les mitans cun talënc particulars à debojëgn de n sostëgn global te sü prozesc de svilup y d'aprendimënt. Al mëss gnì tignì cunt de düc i cíamps de formaziun y di raiuns de svilup che mëss gnì armonisà cun vigni individualité y i bojëgns d'aprendimënt particulars.

1.2.6 Mituns/mitans cun dejabilitês y svilup al prigo

Al é mituns/mitans che é tlermënter al prigo o desvantajà te so svilup y che à porchël debojëgn da gnì acompagnà, sostignis y stimolà.

Aladô dl sistem de classificaziun internazional (ICF) dl'organisaziun mondiala dla sanité (WHO) vëgnel baié de dejabilité canche la limitaziun o la pordüda dles funziuns gaujada da dagns condizionëia la vita da vigni dé dl möt/dla möta. N handicap deperpo é aladô dl ICF, essenzialmënter n fatur dl ambiënt, che po gnì evité o almanco smendrì cun intervënc adatà. Chèsta definiziun se basëia sön n conzet dla porsona che alza fora les capacitês y les forzes dl individuum. Sön

chësc prinzip se basëia la diagnostica y la pratica pedagogica. I mituns/Les mitans che crësc sö cun n risch de svilup cotan plü alt vëgn reconesciüs te scolina y gonot bele te familia porvia de sües particularitês de comportamënt o de n svilup nia normal; les gaujes po ester dër desvalies. Datrai ne po i mituns/les mitans daldöt nia o ma en pert tó pert ala vita dla comunité, porvia de süa condiziun.

Le prinzip dla formaziun intlusiva s' à svilupé positivamënter tl Südtirol sciöche resposta al bojëgn da ti garantì le miù sostëgn che ara va a chisc mituns y a chëstes mitans. La formaziun intlusiva stlùj ite düc i mituns/dötes les mitans y ô smendrì les condiziuns de desvantaje tla formaziun. La partezipaziun ala vita dla comunité, te chëra che vigni möt y vigni möta vëgn respetè y aprijé, é la miù fondamënta por le svilup de vigni individuum y ti pïta la poscibilitè da odèi la desfarënzia sciöche n arichimënt por l'aprendimënt. Por arjunje chësta partezipaziun val debojëgn de na colaboraziun strënta danter scolina, familia y sorvisc soziosanitar. I partner de cooperaziun scolina, familia y sorvisc soziosanitar pëia ia da sües prestaziuns y poscibilitês y les coliëia te n proiet global, che se concretisëia te scolina.

Les scolines tëgn cunt dles situaziuns dër desvalies de mituns/mitans cun dejabilitês y cun n svilup al prigo cun n conzet de sostëgn graduè. Chësc vëgn realisé a na moda che i mituns/les mitans pois tó pert ala vita dla comunité zënza limitaziuns sön trëi livi:

- prevenziun primara: evité che al saltes fora problems de svilup;
- prevenziun secondara: intervegnì adora assà sce an s'intënn che al é risé por le svilup;
- rehabilitaziun: intervegnì indortöra tl caje de dejabilitês.

Por acompagné indortöra i mituns/les mitans cun n svilup al prigo él fundamental por les scolines, dlungia le laür pedagogich, che al vëgnes reconesciü adora assà i problems, che al vëgnes cooperè y che al vëgnes metü a jì programs de prevenziun secondara. Tröc de chisc mituns/chëstes mitans à debojëgn de na diagnostica, de consulënza, de sostëgn y de n acompagnamënt terapeutich da pert de sorvisc spezialisà.

Tó sö mituns/mitans cun na dejabilitè se damana na planificaziun bunorida y menüda, dialogs aprofondis cun la familia y cun i sorvisc spezialisà, na reflësciun dla composiziun dl grup y de n conzet pedagogich unitar. Implü ciafa i mituns/les mitans cun dejabilitês sostëgns terapeutics specifics, che alda pro l'oferta pedagogica dla scolina y che é lià a chësta. Le personal pedagogich dla scolina, les families y i spezialisc di sorvisc spezialisà programëia deboriada les vijites diagnostiches che va debojëgn, le percurs pedagogich tl grup y les prestaziuns terapeutiches. Vigni dezijiun vëgn arjignada ca te na manira trasparënta y tuta deboriada. Vigni ann vëgnel lauré fora te chësta cooperaziun le program de formaziun individual y canche ai/ares passa dala scolina ala scora elementara vëgnel ajornè le profil de svilup funzional. Na capazitätè de perzeziun desvalia de dötes les persones che tol pert al prozès de formaziun, le confrunt y la conescënza

dles poscibilitês d'aprendimënt dl möt/dla möta é la basa por definì i traverç de formaziun, por programè d'atres mosöres, por acompagné le miù che ara va le möt/la möta sön so tru d'aprendimënt individual, por ti garantì la poscibilitè da tó pert a düc i mituns/dötes les mitans y por realisé insciö na formaziun intlusiva. L'obietivité di mituns/dles mitans ti confrunc de mituns/mitans y gragn cun na dejabilitè mostra le tru por realisé la formaziun intlusiva.

2. VIJIUNS/ASPETATIVES FORMATIVES, TRAVERC DLA FORMAZIUN, COMPETENZES Y CIAMPS DLA FORMAZIUN

2.1 TRAVERT DLA FORMAZIUN: LE RENFORZAMENT DL SVILUP Y DLES COMPETENZES DL MÖT/DLA MÖTA

2.1.1 Competenzes personales dl möt/dla möta

2.1.1.1 Conscideraziun positiva de sè instesc

Renforzè le conzet de sè instesc rapresentèia na dimenjiun formativa zentrala. Le conzet de sè instesc stluj ite l'autovalutaziun y la perzeziun dles capacitès che an à. An renforza le conzet de sè instesc sce an renforza les minunghes y les convinziuns che an à: an m'ò bun y i vègni azetè insciö sciöche i sun y i sun competènt y responsabl.

Te düc i ciamps de formaziun él ocajiuns por che i mituns y les mitans pois renforzè le conzet che ai/ares à de sè instesc/instesses.

2.1.1.2 Autostima

L'autostima se svilupèia tl confrunt cun sè instesc y cun l'ambiènt sozial. Ara tol ite l'imaja che an à de sè instesc y la perzeziun de sè instesc. N möt/Na möta che se sènt orü/orüda bun da sü geniturs y da d'atres porsones de referimènt importantes y che se sènt azetè y aprijé bel anfat ci che al fej y ci che al realisèia, svilupèia n sentiment de autostima stabil. Da chësc vègnel la crèta te sè instesc y na vijun positiva dla vita.

2.1.2 Competënzes dl möt/dla möta tla partezipaziun al contest cultural y sozial

2.1.2.1 Svilup de valurs y competënza d'orientamënt

Da stè pro mituns/mitans y gragn impara le möt/la möta da conësce i valurs dles porsones, da i analisé criticamënter y da i interiorisé. Al/Ara capësc cun le passè di agn cí importanza che i valurs à por so comportamënt.

Da svilupé sü valurs él important che le möt/la möta ti vais adincuntra a d'atri valurs, d'atres posiziuns y usanzas a na manira daverta. La scolina pîta ocajiuns da imparè da conësce jënt da n'atra provegnënza culturala y da ti jì pomez cun stima y respet. La condiziun por chësc é che le möt/la möta se sëntes pert de süa cultura.

2.1.2.2 Desponibilitè y capacitè da surantó responsabilitè

Le möt/La möta s'intënn che so comportamënt à dagnora faziuns sön ël/ëra instës/instëssa, sön les porsones che al/ara à incëria y sön so ambiënt. Al/Ara impara da controlè so comportamënt y al/ara tol la dezijiun tan inant che al/ara ô contribuì instës/instëssa a sconè les porsones cun chères che al/ara vir, l'ambiënt y sües ressurses. A chësta manira impàrel/impàrera da surantó la responsabilitè por sè instës/instëssa y por d'atri.

2.1.2.3 Desponibilitè y capacitè da tó pert al descurs democratich

Pro les capacitês da vire adöm te na sozieté democratica âldel la manifestaziun y la reflësciun dla posiziun che an à instësc.

Laprò âldel da d'avëi instësc na posiziun, da la tignì cun i atri, da tó pert ai prozesc d'organiza-ziun y d'aprendimënt, da se dè jö te na manira costrutiva cun la minunga di atri y da ester bogn da fà compromisc.

2.1.3 Apendimënt y competënzes metodiches dl apendimënt

La competënza metodica dl apendimënt é la cosciënza che an impara, de cí che an impara y co che an impara. Chësta competënza é na condiziun por n apendimënt regolè da sè instësc y dà la poscibilitè da atualisé le savëi y da desfarenzié danter cí che é important y cí che ne l'é nia. Determinëta é chilò la capacitè da adorè cun competënza le savëi y d'ester bogn da le traspone te d'atres situaziuns y te d'atri problems.

La formaziun de chësta capacitè depënn da co che an rōia pro le savëi. Man man che le tēmp passa vëgnel arjunt n'atra capacitè dal möt/dala möta, chëra da s'intène de so pinsier y insciö da osservè y manajè so comportamënt d'apendimënt.

2.1.4 Renforzament dla capacit  de art gn dl m t/dla m ta

Cun la parora resili nza m non la capacit  da ester bugn da afront  cun compet nza les situa-ziuns peso es, les desdites o les esperi nzes traumatiches. La condiziun por ch sc   la capacit  da ador  cun suz s les compet nzes y les ressurses che an  .

Le m t/La m ta impara da d'afront  les mudaziuns y les situaziuns de risch te s a vita a na moda che ch stes v gnes tutes s  sci che sfidades y che ares v gnes superades ativam nter.

2.2  IAMPs DE FORMAZIUN

2.2.1 Vijiun/asp tativa formativa: mituns/mitans stersc

Vijiun/asp�tativa formativa y �iamps de formaziun
Mituns/mitans stersc
Emozionalit� y relaziuns soziales
Vita pratica y gestiun dles situaziuns da vigni d�
Sanit�
Movim�nt

2.2.1.1 Emozionalit  y relaziuns soziales

Le svilup emozional y sozial acompagn ia l'aprendim nt di mituns/dles mitans. Pro i dov is de svilup dezisifs tla pr ma et  da m t  ldel la conesc nza di sentim nc y la perzeziun, l'interpre-taziun y la comprenjiun dles esperi nzes emozionales di atri.

Ch stes compet nzes emozionales taca ad m cun les compet nzes soziales y se condizion ia  na cun l'atra. Ares p ta na bona ocajiun por che le m t/la m ta impares da se integr  te na comunit  sociala, da ester bun/buna da tign  i contac y da colaur  sci che in ce da d'afront  i conflic te na maniera costrutiva.

Les esperi nzes emozionales che le m t/la m ta fej tles interaziuns soziales cun s es porsones de referim nt  , dlungia d'atres esperi nzes, na importanza zentrala te so svilup. La comprenjiun sociala m t danfora che n m t/na m ta sides bun/buna da cap  i atri y da recon sce s  boj gns.

La capacitè da sintì para (empatia) é n generadù de impuls important por l'acuisiziun de comportamènc soziai positifs. Chèsc se sintì ite y se ponsè ite te d'atri y la capacitè da mudé prospetiva avantajèia i prozesc de svilup y d'aprendimènt di mituns/dles mitans.

► **Traveré dla formaziun**

Renforzè les competènzes emozionalas y soziales ti dà la poscibilitè al möt/ala möta da svilupé n conzet de sè instès/instèssa positif. Al/Ara impara da d'afrontè cun responsabilitè sü sentimènc, sciöche incè chi di atri. Al/Ara impara incè da superè situaziuns pesoçes. La formaziun emozionala y sozuala s'orientèia a chisc bojègns de basa dles mitans y di mituns:

- **Svilup de na comprenjiun emozionala de sè instès/instèssa**

Laprò âldel la capacitè da s'intène cí sentimènc che an à y da ti dè espresciun aladò. Le möt/La möta impara da d'azetè sentimènc y situaziuns pesoç sciöche na sfidada y da i superè.

- **Perzeziun y comprenjiun di sentimènc, dles desposiziuns y di bojègns de d'atres porsones**

Le möt/La möta s'intènn di sentimènc de d'atri y sènt chël che d'atri sènt. Al/Ara impara da conèsce so rode sozial tl grup, al/ara surantol le rode de d'atri y impara da capì damì sües vijjiuns y sü comportamènc.

- **Svilup dla comprenjiun por les regoles y respet ti confrunc de d'atri**

Le möt/La möta impara da capì y da tignì ite les regoles, i dèrc y i dovèis fac fora deboriada. Al/Ara impara da laurè adöm cun d'atri, da se la baié fora, da daidè i atri y da damanè instès/instèssa aiüt.

- **Svilup dla capacitè da cherié raporç y da se lascè ite te relaziuns**

Le möt/La möta s'intènn d'ester n individuum unich y da fà pert de na comunitè plü grana. Al/Ara impara da se azetè y ti va adincuntra a d'atri mituns/d'atres mitans y ai gragn cun respet. Al/Ara é bun/buna da se manifestè indortöra, al/ara s'un sta saurì tla comunitè y impara da cherié amizizies y da ciarè de chèstes.

- **Reconèsce y ti dè espresciun ai dejiders, ai bojègns y ales minunghes che an à**

Le möt/La möta ti à crèta a sües capacitè y s'intènn da ester bun/buna da fà valch instès/instèssa. Al/Ara se sènt respetè/respetada te sü dèrc y te süa dignité. Le möt/La möta impara da tignì süa posiziun y da la rapresentè. Al/Ara impara incè che al é ciamò d'atri punc d'odüda y d'atres manires d'odèi. Implü impàrel/impàrara da tignì fora la frustraziun y i sentimènc negatifs y da ciarfè na soluziun por i conflic te na manira costrutiva.

2.2.1.2 Vita pratica y gestiun dles situaziuns da vigni dé

Te n monn che se müda tresfora é le pinsier autonom y le comportamènt responsabl les condi-ziuns de basa por che n möt/na möta pois s'orientè y ti dè forma a süa vita.

L'aprendimënt tla vita pratica descrî les competënzes por afrontè la vita da vigni dé. Da se dè jö cun l'ambiënt personal, sozjal y material svilupëia le möt/la möta la competënza che ti lascia reconesce y afrontè ativamënter les lercs d'aziun y les poscibilitês dla vita da vigni dé. A chësta moda tôlel/tôlera sües dezijiuns y organisëia autonomamënter ativitês y prozesc de laûr. Al/Ara reconesc les regoles che va debojëgn tla vita da vigni dé y svilupëia la capazitè d'analysé les normes y i valurs.

► **Traverç dla formaziun**

Sostignì i mituns/les mitans da gestì les situaziuns da vigni dé stimolëia le pinsier autonom, sciöche inçe l'aziun autonoma y responsabla. Te chësc ciamp âldel dantadöt chisc traverç:

- **Renforzè l'autostima tres n pinsier y n'aziun autonoma**

Le möt/La möta é bun/buna da ti dè espresciun a sü pinsiers, sü sentimënc y sües ideas y da i laurè ite tla vita da vigni dé. Tl'aziun y tla programaziun autonoma de sües ativitês ampliëiel/ampliëiera sües competënzes, al/ara aumënta la crëta te sè instës/instëssa y laôra fora le sëns de responsabilitè.

- **Tó pert ativamënter al'organisaziun dla vita da vigni dé**

Le möt/La möta impara da surantó responsabilitè por cer' dovëis. Al/Ara vëgn renforzè/renforzada te sües capazitês y al/ara svilupëia la capazitè da partì les esperiënzes. Daidé organisé le decurs dl dé dà n gröm de poscibilitês da surantó responsabilitè.

- **Tó dezijiuns te na manira responsabla**

Le möt/La möta impara da ester responsabl/responsabla de sües aziuns y da portè instës/instëssa les consequënzes por chëstes. Da portè dant süa minunga se sëntel/sëntera important/importanta y respetè/respetada.

- **Analisé criticamënter les normes y i valurs**

Le möt/La möta impara da conesce i valurs y les normes dla vita da vigni dé, da i analysé criticamënter y da se dè jö impara tl barat cun i atri.

2.2.1.3 Sanité

La sanité rapresentëia na condiziun de basa por n svilup personal, sozjal y economic positif y ara é na pert basilara por la cualité dla vita. Pro na bona condiziun de sanité n'âldel nia ma che an ne sides nia püri, mo inçe che ara vais bun a livel fisich, psichich, spiritual y sozjal. Pro la promoziun dla sanité ne se fëjon porchël nia tan la domanda de ci che porta pro che i mituns/les mitans s'amares, mo plü co ater la domanda de ci che fej a na manira che i mituns/les mitans restes sagns – inçe te situaziuns che é bele zities. Pro la promoziun dla sanité él porchël da renforzè les ressurses individuelles y soziales dl möt/dla möta y le conzet positif che al à de sè instës/instëssa y da realisé l'ambiënt de vita di mituns/dles mitans a na moda che al vëgnes ciarè dla sanité.

La formaziun che reverda la sanité mèt man canche le möt/la möta vëgn al monn y cíara che les mitans y i mituns impares le plü adora che ara va y en armonia cun le svilup da surantó la responsabilité por so corp y süa sanité.

► Traverç dla formaziun

La formaziun che reverda la sanité cíara dantadöt da renforzè le möt/la möta canche al/ara surantol la responsabilité por so bëgnester y por süa sanité. Laprò âldel dantadöt:

- **Svilupé la cosciënza de sè instësc y sintì i segnai dl corp**
Pro la cosciënza âldel por ejëmpl la capacitè dl möt/dla möta da sintì sü sentimënc y sües faziuns sön le corp y da ester bun/buna da reagì aladô.
- **Ciafè sensibilité por n'alimentaziun sana y süa importanza por la sanité**
Le möt/La möta cöi adöm esperiënzes da arjigné ca da mangé y röia insciö pro na comprenjiun de basa por n'alimentaziun sana.
- **Mangé sciöche plajëi individual y esperiënza sozia**
Le möt/La möta impara da reconësc canche al/ara é pasciü/pasciüda y canche al/ara à fan. Al/Ara é bun/buna da se gode le mangé y vir i pasc deboriada sciöche na cura di raporç soziai.
- **Svilupé les capacitês da se defëne y da reconësc les fontanes de prigo y de risch y da savëi da reagì aladô**
Le möt/La möta svilupëia na comprenjiun de basa por n comportamënt sigü y al/ara impara da se comportè indortöra pro de pici inzidënc da vigni dé. Al/Ara renforza insciö süa capacitè da damanè do aiüt y sostëgn.
- **Curé le corp y cíarè dl'igièna**
Le möt/La möta impara da cíarè de so corp y al/ara svilupëia na comprenjiun de basa sön l'importanza dl'igièna por tignì fora maraties.
- **Svilupé la sensibilitè de cí che é d'ütl por le bëgnester y la sanité de sè instësc**
Le möt/La möta impara da svilupé na cosciënza de sanité y la sensibilitè por n dër deport canche al é püre.
- **Imparè da d'adorè le corp te na manira naturala**
Laprò âldel ince che le möt/la möta ciafes n savëi de basa sön la sessualité y nen baies te na manira daverta.
- **Svilupé la capacitè da desfarenzié i sentimënc plajors y chi desplajors y ester bun/buna da se mëte decuntra y dì de no**
Le möt/La möta svilupëia n azès cosciënt a sü sentimënc y la capacitè da reagì indortöra.

2.2.1.4 Movimënt

Le movimënt é na condiziun de basa por amplié les capacitês fisiches y la basa por dôt le svilup. Le môt/La möta svilupëia n bojëgn natural da se möie, al/ara impara da conësce sè instës/instëssa y l'ambiënt che al/ara à incëria tres le movimënt.

Les ativitês fisiches dà n contribut important por n svilup fisich y psichich sann y alisirëia les relaziuns soziales. Le môt/La möta vir le movimënt sciöche na forma d'espresciun particolare y sciöche na poscibilitè da comuniché cun d'atri y da esplorè le monn.

► Traveré dla formaziun

La promoziun dl movimënt ti trasmët al môt/ala möta la ligrëza da se möie y cíara implü cíamò da arjunje dantadöt chisc traveré:

- **Imparè da conësce sües poscibilitês fisiches**

Le môt/La möta fej n gröm d'esperienzes cun so corp, al/ara impara da porvè fora y da perfezionè sües capacitês y sües abilitês fisiches y coordinatives.

- **Arjunje la cosciënza di segnai che so corp ti mëna, la sensaziun de vëia y de nia vëia, de forza y deblëza, sciöche incé de sües poscibilitês de svilup**

Le môt/La möta adora le movimënt por renforzè so bëgnester. Cun na segurëza tres plü grana ti movimënc aumëntel/aumëntera süa autostima. Al vëgn sostignì y potenzié i prozesc de svilup dl môt/dla möta.

- **Svilupé ligrëza y dorada, savëi da d'azetè les sfidades tl movimënt, porvè fora cun creativitè la vëia da se möie**

Al môt/Ala möta ti sal bel da se möie cun d'atri, al/ara laôra fora la responsabilitè che al/ara à por sè instës/instëssa y surantol la responsabilitè ti confrunc de d'atri. Al/Ara impara da capì les regoles, da se les sciacarè fora y da les tignì ite.

2.2.2 Vijiun/aspetativa formativa: mituns/mitans che comunicheia ion y che à competënza en cunt di media

Vijiun/aspetativa formativa y ciamps de formaziun

Mituns/mitans che comunicheia ion y che à competënza en cunt di media

Lingaz
cultura dl lingaz scrit
bi- y plurilinguism

Media y stromënc dles technologies dla comunicaziun
y dl'informaziun

2.2.2.1 Lingaz, cultura dl lingaz scrit, bi- y plurilinguism

L'acuisiziun de competënzes linguistiches é un di aspec plü importanc dl svilup dla persona y na condiziun de basa por la comunicaziun y porchël por l'azès al monn.

Le svilup dl lingaz y dla parora é n prozès interatif y co-costrutif complès, che mèt bele man denant che le möt/la möta vëgnes al monn y che döra döta la vita. An impara n lingaz dantadöt tl'interaziun cun d'atres persones. Dal mëteman inant dialogheia le möt/la möta cun so ambiënt tres la gestualité, la mimica y i sonns. Al/Ara impara le lingaz nia ma tres l'imitaziun, mo al/ara fej incé, naöta zënza s'intène, instës/instëssa ipoteses sön sciöche le lingaz é metü adöm. Chilò ti vëgnel dè n'atenziun particolare al prozès d'acuisiziun dl secundo lingaz dl möt/dla möta y na importanza particolare al pröm lingaz sciöche fondamënta por imparè ciàmò d'atri lingac.

I lingac se forma te n ambiënt sozial da n gröm de stimui y ocajiuns da fà belaita cun i lingac, olache l'aprendimënt vëgn metü tres düc i sënsc tl zënter dl'atenziun. Le miù impara le möt/la möta le lingaz tl contat personal cun na persona de referimënt che se dà jö impara y tl contat sozial positif cun persones che é importantes por ël/ëra. Le miù tru por arjunje competënzes linguistiches é l'uniun cun aziuns che à n significat por le möt/la möta y che l'interessies. Les persones de referimënt é modì linguistics por le möt/la möta. Le personal pedagogich à porchël n dovëi particular. N renforzamënt dla competënza linguistica tëgn cunt y adora chisc aspec y tol ite düc i posc de formaziun dl svilup dl möt/dla möta.

Le lingaz se svilupëia te n gröm de contesc dla vita – te familia, tles situaziuns da vigni dé, tles istituziuns de formaziun. Le clima linguistich y le level de formaziun dla familia à na gran influën-

za sön la cualité dl svilup linguistich de n möt/na möta. Mituns/Mitans cun püc stimuli linguistics te familia é gonot desvantajà te so svilup linguistich y adora dlungia la familia dantadöt tröpes poscibilitês d'aprendimënt linguistich. I mituns/Les mitans che ne n'à nia sciöche pröm lingaz le ladin, ciafa tla scolina inçe ofertes linguistics mirades; te chësc caje âldel pro la promoziun linguistica inçe la valorisaziun di lingac dles families y na colaboraziun ativa cun i geniturs.

La formaziun linguistica mëss acompagné dōta l'infanzia. Ara rapresentëia n prinzip general tla vita da vigni dé pedagogica y reverda düc i ciamps de formaziun y vëgn intenüda sciöche n prozès global che dōra plü df. L'acuisiziun de competënzes linguistics à de plü dimenjiuns. Pro chëstes âldel aspec nia verbai dl lingaz y dla comunicaziun, l'adoranza orala dl lingaz, na prōma conescënza dl lingaz scrit, le svilup dla competënza tl lingaz scrit, sciöche inçe le bi- y le plurilinguism.

Le renforzamënt di interes y dles competënzes liades a chëstes dimenjiuns é de gran importancia por le svilup linguistich y le renforzamënt dl möt/dla möta en general. La scolina ladina se dà da fà por mantignì le lingaz y la cultura ladina.

La situaziun linguistica tles valades ladines é caraterisada da na gran varieté. Dlungia i trëi lingac ofiziai dla provinzia, todësch, talian y ladin, él tres deplü lingac dla uma de porsones che é gnüdes pormez.

Tl respet dl carater ladin dla scolina vëgnel tut mosöres mirades y adatades al'eté di mituns por promöie i trëi lingac dla provinzia (ladin, todësch, talian). Le plurilinguism y la daurada interculturala vëgn odüs sciöche valurs de basa pedagogics y sozio-culturali.

► Traveré dla formaziun

Le renforzamënt dla competënza linguistica ciara che le möt/la möta s'interessies al lingaz y ai lingac, sciöche inçe che al/ara ais ligrëza da baié y da dialoghè. Por chësta rajun sostëgn la formaziun linguistica:

- La capacità d'espresciun dl möt/dla möta y la capacità d'ascutè ativamënter y comuniché pinsiers y sentimënc

Le möt/La möta vëgn renforzè/renforzada tl svilup de n gröm de formes d'espresciun nia verbales (p.ej. lingaz dl corp, gestualité, mimica, movimënt), sciöche inçe tla capacità da avëi n barat linguistich cun d'atri (dialogh tl jüch de rode y tl teater). Te n ambiënt che cheriëia n gröm de ocajiuns linguistics se vëiga le möt/la möta sciöche na porsona che baia ativamënter y cun competënza; al/ara arjunj competënzes tl ladin, talian y todësch y les laōra fora.

- La consciënza dl'importanza di stromënc culturali tla comunicaziun

I mituns/Les mitans baia cun imajes y musiga, ai comunicheia tres le movimënt, la mimica, la gestualité y l'intonaziun. Ai/Ares röia pro sües conescënzes tres la pantomina y le bal.

- **La reflexiun sön le lingaz baié**

Le möt/La möta svilupëia la capacitè da tó sö l'aspet sonur y i elemënc dl lingaz, da s'intène dles strotöres sonures dl lingaz baié (sonns inziai, raimli, silbes) y d'arjunje na cosciënza por le lingaz y sü elemënc.

- **L'interès dl möt/dla möta por la cultura dl lingaz scrit y les competënzes liades a chësta**

Cun cultura dl lingaz scrit mìnon les esperiënzes y les poscibilitês d'aprendimënt desvalies che reverda la cultura di libri, dles cunties, dles rimes y dla scritöra. Le möt/La möta vëgn renforzè/renforzada da svilupé la capacitè de astraziun linguistica, sciöche inçe da capì stories y tesç, da amplié so interès por i libri y les cunties y da se dè jö cun simboi, cun i sëgns y cun de vigni sort de scritöres. I lingac di geniturs y dles families di mituns/dles mitans vëgn trac ite tles ativitês por promöie la cultura dl lingaz scrit.

- **Le bi- y le plurilinguism**

Le bi- y le plurilinguism é n aspet important dla formaziun linguistica y rapresentëia na ocajiun particulara por i mituns/les mitans. Al é da tó sö y da sfruté i bojëgns y les competënzes spezifiches dles mitans y di mituns che crësc sö cun dui y de plü lingac. I mituns/ Les mitans vëgn stimolà da svilupé curiosité por i lingac y da odëi le plurilinguism sciöche n arichimënt y sciöche na forma de vita. Savëi ladin é n valur ajuntè y sostëgn l'integraziun tl raiun ladin.

2.2.2.2 Media y stromënc dles technologies dla comunicaziun y dl'informaziun

Tla sozieté de savëi d'al dedaincö à de plü media, sciöche inçe les technologies dla comunicaziun y dl'informaziun na importanza fundamentala te feter düc i ciamps dla vita privata y publica.

Gnanca i mituns/les mitans ne vir te n monn zënza media. I media y les technologies dla comunicaziun y dl'informaziun ti pîta ai mituns/ales mitans n gröm de poscibilitês d'aprendimënt y de svilup. Vigni meso po stimolé le möt/la möta y l'arichì, mo inçe limitè so svilup.

Determinènta de chësc vers é la cualité pedagogica di produc di media y la manira co che i mituns/les mitans y i gragn se comporta impara.

La formaziun che reverda i media se referësc a düc i media y i injins dla comunicaziun informatica y tecnologica che interessëia i mituns/les mitans y che chisc incunta te so ambiënt. Laprò âldel i libri ilustrà y da lì dant che va bun por süa eté, la televijiun, le radio, le registradù de cassètes, i dvd y i cd, sciöche inçe le computer, cun i injins che alda laprò por l'imisciun y l'emisciun de daç, sciöche inçe i software adatà al svilup por fà la belëita, depënje, imparè y cherié.

Te vigni caje déssel gnì valuté avisa tan inant y te ci forma che al dess gnì fat ativitês cun chisc media tl laür pedagogich.

► Traverç dla formaziun

L'obietif zentral dla formaziun che reverda i media é chël da sostignì le möt/la möta da d'adorè i media y la comunicaziun informatica y tecnologica por so bëgn, sciöche incé cun responsabilité y te na maniera cosciënta. La formaziun che reverda i media promöi porchël:

- **L'adoranza creativa y cooperativa di media por sü interesc**

La formaziun che reverda i media sostëgn le möt/la möta da d'adorè i media sciöche fontana de informaziun y sciöche stromënc d'aprendimënt, de comunicaziun, d'espresciun creativa y sciöche mesi por l'aurela cörta, le relassamënt y l'esperienza estetica.

- **Conescënzes y esperiënzes tl'adoranza di media y dla comunicaziun informatica y tecnologica**

La formaziun che reverda i media renforza la comprenjiun tl'adoranza di media y di injins dla comunicaziun informatica y tecnologica tla vita da vigni dé. Le möt/La möta descür n gröm de poscibilitês d'aplicaziun y impara da les adorè da les porvè fora.

- **La capacitè da ponsè sura y da laurè sö le raport cun i media**

Le möt/La möta ciafa l'incorajamënt da ti dè espresciun a emeziuns, reflesciuns y dificoltês liades ai media, da se la baié fora, da ponsè sura y da regolè insciö la chestiun cun d'atri. La reflesciun sön co che ël instës/ëra instëssa adora i media, renforzëia tl möt/tla möta la competënza da d'adorè i media cun responsabilité.

- **La capacitè da ponsè sura sön la natöra y la funziun di media y süa comprenjiun**

La formaziun che reverda i media renforza n comportamënt critich-reflessif dl möt/dla möta ti confrunc di media. Ara sostëgn le möt/la möta da desfarenzié i contignüs di media da na realté dada diretamënter, da la reconësce sciöche produt artistich dla porsona, sciöche incé da ciafè fora certes funziuns y intenziuns di media, sciöche p.ej. le retlam.

2.2.3 Vijiun/aspetativa formativa: mituns/mitans creatifs, da fantasia y cun talënt artistich

Vijiun/aspetativa formativa y cíamps de formaziun

Mituns/mitans creatifs, da fantasia y cun talënt artistich

Musiga y bal

Estetica, ert y cultura

2.2.3.1 Musiga y bal

L'incuntada cun la musiga y le bal ti dà la poscibilité al möt/ala möta da ti rové pormez al monn te n gröm de formes. I mituns/Les mitans à n bojëgn spontann da se manifestè cun la musiga y ai/ares adora la musiga y le bal da comuniché valch d'ëi instësc.

Ai pinsiers y ai sentimënc che an à pon ti dè espresciun te na maniera ludica y plëna de ligrëza y insciö lascia do les tenjiuns emotives. La musiga à na gran importanza por le svilup dla personalité dl möt/dla möta. La musiga y le movimënt à incé na faziun positiva sön le svilup linguistich y influenzëia la cosciënza dl corp.

Da esperimentè cun la usc, cun i sonns y cun i materiai descür i mituns/les mitans le monn dla musiga y ativëia dantadöt le sëns dl aldì. La varieté de perzeziuns sensoriales stimolëia la creativitè y ti deura les portes a de vigni sort de formes d'espresciun.

Le möt/La möta impara da conësce les tradiziuns musicales de so ambiënt cultural y sa da les dè inant. La musiga y le bal dà insciö n contribut da cíarè dla tradiziun che an à, ai pîta incé la poscibilité de comunicaziun sura i confins dl lingaz fora y stimolëia insciö l'incuntada y le contat intercultural.

► Traveré dla formaziun

La formaziun musicala é na pert elementara dla vita da vigni dé pedagogica. Te ativités desvalies sciöche cíantè, balè y se möie o tl jüch stromental vëgn la musiga odüda sciöche fontana de ligrëza y de relassamënt o sciöche stimul por la creativitè. Implü contëgn la formaziun musicala chisc traveré:

- **Renforzè la capazité da desfarenzié i cíamps dla perzeziun, dantadöt dl aldì**

I mituns/Les mitans ascuta pro ativamënter y se concentrëia sön i impuls musicalai. Ai/Ares renforza süa capazité da desfarenzié ti singui cíamps de perzeziun, dantadöt le sëns dl aldì. Ai/Ares svilupëia süa usc, so portamënt y süa respiraziun da baié y da cíantè.

- **Vire le corp y la usc sciöche corp sonur, amplié la coordinaziun de movimënt**

Le möt/La möta fej experiënzes cun le corp, cun la usc y cun i sonns y arjunj na capacitè de coordinaziun de movimënt generala y particulara, liada a segnai acustics y visuai y a n gröm de materiai adorà.

- **Ti dè espresciun ai sentimënc tres la musiga y le bal**

Le möt/La möta impara da conèsce y da d'adorè la musiga y le bal sciöche poscibilitès d'espresciun de sü sentimënc y de sües ideas y sciöche poscibilitès de comunicaziun cun d'atri.

- **Imparè a conèsce y esperimentè formes y fenomenns artistich-estetics**

Le möt/La möta esperimentèia, reconèsc y nominèia i fenomenns artistich-estetics y les formes dl monn dla musiga, sciöche le contrast, la repetiziun, la secuënza y la simetria.

- **Porvè fora les capacitès creatives**

Le möt/La möta adora y amplièia sües capacitès creatives y descür les tröpes poscibilitès dla perzeziun sensoriala tres la musiga y le bal.

2.2.3.2 Estetica, ert y cultura

Bele da canche ai/ares vëgn al monn inant esplorèia y se deura i mituns/les mitans a so ambiënt cun düc i sènc y fej insciö experiënzes esteticas. Da osservè, da esperimentè y da cherié röia le möt/la möta en relaziun cun l'ambiënt, al/ara cöi adöm impresciuns y experiënzes sensoriales. En contat cun de vigni sort de materiai y de formes d'espresciun laöra sö le möt/la möta sües experiënzes y ti dà na espresciun nöia a sües impresciuns. Da osservè, da depënje, da ti dè forma y da fà belaita te jüc de rode y te jüc creatifs s'organisèia le möt/la möta creativamënter so ambiënt y lascia indò sü fostüs. Les experiënzes sensoriales é la fondamënta por l'elaboraziun de strotöres emozionales y cognitives.

Te scolina vëgnel amplié la capacitè de perzeziun globala. Le möt/La möta à la poscibilitè da se fà n cheder dl monn cun n'aziun concreta y da svilupé sü valurs personai. La capacitè da ti jì pormez al monn cun ideas y rapresentaziuns personales renforza la consciënza de sè instèsc. Ara ti dà la poscibilitè al möt/ala möta da tó ite na süa posiziun te sü confrunc y ti confrunc de so ambiënt, da mëte en pratica sües ideas, da ciafè soluziuns tl caje de conflit, da sintì süa efiziënza. I sentimënc y i pinsiers po ciafè espresciun y gnì rapresentà. De vigni sort de formes y de tecnicas d'espresciun ti pîta al möt/ala möta la poscibilitè da ti dè espresciun a sü chedri interiurs te na manira originala. Tl medem tèm rapresentèia la formaziun estetica y la ligrèza da cherié la fondamënta por la comunicaziun y l'interaziun. Al vëgn perfezionè la capacitè de perzeziun individuala y la facultè de valutaziun sogetiva y le möt/la möta impara da se confrontè cun cí che ti é forest y cí che al conèsc te na manira daverta.

► Traverç dla formaziun

La perzeziun intensiva, l'inrescida sensoriala, sciöche inçe les ativitês creatives di mituns/dles mitans é liades ala comprenziun dl monn. I prozesc estetics é prozesc de identificaziun, cun chi che an ciara d'arjunje chisc traverç:

- Fà esperiënzes cun formes, corusc y figöres

Da porvè fora prozesc creatifs y les modalitês creatives y espressives (dessigné, depènje, creaziun figurativa y rapresentaziun scenica) cun de plü materiai vëgnel sostignì y renforzè la desfarënzia y l'agilité tl sintì, tl ponsè y tl agì y al vëgn inçe amplié le potenzial de movimënt y de perzeziun.

- Amplié les manires d'espresciun tres la creaziun artistica

Le möt/La möta svilupëia ligrëza, vëia y curiosité da se dè da fà creativamënter. Al/Ara impara a conësce la reconescënza y la valorisaziun te süa ligrëza y forza da cherié, al/ara conësc y ciafa formes d'espresciun individuelles por sü pinsiers y sü sentimënc.

- Svilupé la capazité da mudé y amplié prospetiva

Le möt/La möta adora tla creaziun rapresentativa y tl jüch la poscibilité da sbriscé te de vigni sort de perts, da ordiné sües impresciuns, da strotoré la complessité dla perzeziun y da mudé prospetiva. Al/Ara po s'inventè y organisé jüc de teater, improvisé y reagì al'improvisaziun de d'atri. Tl jüch de teater lède orientëia le möt/la möta so comportamënt y sü traverç sön le nivel d'aziun de düc.

- Imparè da conësce formes d'espresciun artistiches de cultures desvalies

Le möt/La möta incunta formes d'espresciun de artistes y artisíc storics y contemporanns de de vigni sort de cultures y adora l'ert sciöche poscibilité da se dè jö cun d'atres epoches temporales y d'atri cërtli culturai.

2.2.4 Vijiun/aspetativa formativa: mituns/mitans che impara, inresc y descür ion

Vijiun/aspetativa formativa y cíamps de formaziun

Mituns/mitans che impara, inresc y descür ion

Matematica

Sciënzes naturales

Tecnica

Ambiënt

2.2.4.1 Matematica

Le pinsier matematich y les competënzes sciöche ordiné, desfarenzié y tlassifiché dèida le möt/la möta strotoré le monn te süa complessité, le capì y s'orientè laite.

Bele dal mëteman de so svilup incà presènta i mituns/les mitans na sensibilitè y na gran preconescënza por cí che reverda i fenomèns matematics. Ti pröms agn de vita svilupèia le möt/la möta les fondamèntes por n pinsier matematich, canche al/ara po fà les prömes esperiënzes cun la lerch y le tëmp y cun les operaziuns matematiches sciöche pesè, mosoré, valuté, ordiné y confrontè.

La formaziun matematica acompagnèia chësc pröm azès ala matematica. Ara se basèia sön les preconescënzes y l'interès natural di mituns/dles mitans y i stimolèia da descürì la matematica tl monn te chël che ai/ares vir. Tröpes situaziuns y ativitès da vigni dé ti pîta ai mituns/ales mitans l'ocajun da se confrontè ativamènter y cun düc i sèncs cun i fenomèns matematics. Les situaziuns da vigni dé devènta ocagiuns d'aprendimènt canche al ti vègn splighé ai mituns/ales mitans so aspet matematich tl'interaziun danter èi y i gragn. L'espresciun linguistica y l'interaziun à na importanza fundamentala tl svilup dla comprenjiun matematica.

► Traveré dla formaziun

La formaziun matematica sostègn i mituns/les mitans da fà esperiënza cun düc i sèncs, tres i daç matematics, de cer' aspec te so monn, da ti dè n'espresciun linguistich-simbolica ai fenomèns y problems matematics y da nen baié cun d'atri de chisc. I mituns/Les mitans svilupèia insciö na comprenjiun de basa por fenomèns matematics, por relaziuns, regolaritès

y strotöres. Chèstes esperiënzes de formaziun vëgn tratades te scolina en relaziun a cí che sozed vigni dé y ales domandes di mituns/dles mitans. Impröma ne vëgnel nia tignì cunt dles capacitês singoles (sciöche cumpedè indortöra), mo dla competënza di mituns/dles mitans da savëi da se confrontè adöm cun d'atri y ativamënter cun les domandes matematiches. Chësc renforza la crëta che ai/ares à te sè instësc/instësses, sciöche incé süa ligrëza y so interès por i argomënc matematics. En particular ô la formaziun matematica sostignì chëstes capacitês:

- **Tlassifiché y chirì fora aladô dles carateristiches**

Le möt/La möta chir fora les cosses aladô de öna o de de plü carateristiches; al/ara ti dà n inom a chëstes carateristiches y mët adöm les sotcategories dles cosses te suracategories aladô dles carateristiches.

- **Descurì, descrì y realisé modì y secuënzes ordinades**

Le möt/La möta descür modì te so ambiënt y nen cheriëia instës/instëssa; al/ara descrì i modì y va inant cun modì bele metüs man. Al/Ara mët les cosses te na secuënza ordinada, p.ej. aladô de süa grandëza; al/ara descrì les secuënzes linguisticamënter (é plü gran co) y cun numeri ordinali (pröm, secundo, terzo).

- **Reconësce l'ordinn temporal y capì y adorè les indicaziuns de tëmp**

Le möt/La möta esperimentëia les secuënzes y i ritms temporai; al/ara reconësc l'ordinn incé ti avnimënc che vëgn tres indô dant (festes dl ann, rituai, conferënzes di mituns/dles mitans). Le möt/La möta capësc y adora les indicaziuns de tëmp plü importantes (denant – dedô, incö – inier – doman, dé – edema – mëis) y i stromënc da mosoré le tëmp (calënder, ora). Al/Ara programëia y strotorëia i decursc de laûr.

- **Esperimentè, descrì y mosoré la lerch y les formes**

Le möt/La möta esperimentëia les posiziuns desvalies de so corp tla lerch; al/ara descrì posiziuns, direziuns y percursc; al/ara po se imaginé i elemënc tla lerch incé da n'atra prospetiva y capësc raprezentaziuns dla lerch simboliches scëmples (planimetries). Le möt/La möta descür les formes te so ambiënt y nen realisëia instës/instëssa; al/ara reconësc les medemes formes y descrì les formes y sües carateristiches. Le möt/La möta mosöra les lercs cun metodes scëmples (p.ej. aladô dla lunghëza di pîsc).

- **Adorè mosöres, numeri y zifres**

Le möt/La möta adora quantitês concretes, al tol demez ogec, nen mët laprò, descrì y confrontëia le numer di ogec. Al/Ara impara da conësce la secuënza di numeri, al/ara cumpëda cosses concretes y é bun/buna da fà cunc scëmpli cun ogec concrec. Le möt/La möta descür les zifres, i numeri tl ambiënt y süa adoranza te so ambiënt (p.ej. i numeri de cíasa y de telefonn) y adora les zifres da ti ciafè la soluziun a problems matematics.

2.2.4.2 Sciënzes naturales

Bele da canche al vëgn al monn ô le môt/la mōta descurì so ambiënt, se fà n cheder de chësc y ti dè n significat. Al/Ara s'interessëia de fenomenns che al/ara incunta tres indô tla vita da vigni dé. Al/Ara ti mët averda ai elemënc de basa (ega, tera, fūch y aria), mo incé ai fenomenns dl tēmp, ala lōm y al sonn. Le môt/La mōta fej n grōm de domandes sōn argomënc sciōche la fisica, la chimica y la biologia, chir les gaujes y ô capì i coliamënc dles faziuns. Tl'eté dla scolina à i mituns y les mitans conzeç y teories intuitives sōn i contignūs desvalis dla chimica, dla fisica y dla biologia, da chi che an po pié ia. La comprenjiun di contignūs scientifics é cotan maiù de co che an n'ais miné dīalalungia. L'azès bunorì ai argomënc scientifics forma la fondamēta dl interès por les sciënzes.

Les conescēzes dles sciënzes naturales ti dà la fondamēta por le savëi sōn i prozesc dla natōra via y morta y ti pīta respostes ales domandes di mituns y dles mitans. Pian ia da sües esperiēzes da vigni dé ài la posibilitè da se confrontè cun dūc i sēnc te na manira esplorativa cun so ambiënt y da fà esperiēzes de basa.

Formulè sües ipoteses, esperimentè y descurì instēsc, sciōche incé chirì deboriada soluziuns é de chësc vers la cossa plü importanta. Da descrì sües osservaziuns miorëia le môt/la mōta incé süa capazité de espresciun.

► Traveré dla formaziun

Le môt/La mōta fej cun dūc i sēnc les prōmes esperiēzes scientifices y les mët en relaziun cun domandes importantes. Al/Ara ô capì i fenomenns che reverda cí che sozed sēgn te süa vita, ordiné sües osservaziuns y odëi ite cíodì che valch sozed insciö. La formaziun che reverda les sciënzes naturales contēgn chisc traveré:

- Fà esperiēzes tla natōra viēnta y nia viēnta

Le môt/La mōta esperimentëia y impara a conēsce i fenomenns dla natōra viēnta (plantes y tiers, so crēsce, süa cura y süa assistēza; argomënc dl'ecologia) y dla natōra nia viēnta (tera, ega, aria y fūch, l'univers, le tēmp y les sajuns, la lōm, i fenomenns acustics y de vigni sort de formes d'energia) cun dūc i sēnc y ti cíara y descrì chisc fenomenns.

Le môt/La mōta s'intēnn de cosses y de fenomenns te na manira desfarenziada, fej domandes, mët sō ipoteses, les controlëia y ciafa respostes da su/sóra y deboriada cun d'atri.

- Rové a na conescēza scientifica de basa

Le môt/La mōta confrontëia, tlassifichëia, mosōra y esperimentëia y arjunj insciö les conescēzes scientifices de basa, sciōche por ejēmpl les carateristiches desvalies y les condiiziuns d'agregaziun (dūr, licuid, da gas) di materiai.

I mituns/Les mitans confrontëia, desfarenziëia y tlassifichëia p.ej. peres, plōmes y fëies. Da esperimentè p.ej. da jì sot ega ite y da nodè, esperimentëia y osservëia i mituns/les mitans

en pröma porsona les gaujes y i coliamënc dles faziuns. Te na prospetiva de co-costruziun nen vara che le möt/la möta ciafes sües spligaziuns, esperimentëies inant, controlëies y mëtes sö adöm cun d'atri ipoteses nöies.

2.2.4.3 Tecnica

Da pici insö é i mituns/les mitans confrontà cun fenomenns technics. Al é da pié ia dal interès di mituns/dles mitans por la tecnica tla vita da vigni dé. Cun na formaziun tecnica che va bun por so svilup vëgnel ciarè che i mituns/les mitans s'intopes plü saurì te nosc monn da vigni dé caraterisé dala tecnica.

► Traveré dla formaziun

Les conescënzes dla mecanica porta i mituns/les mitans a fà domandes techniches. Tla scolina vëgn chëstes conescënzes, sciöche inçe i prinzijs dla fisica, che forma les fondamëntes dla tecnica, tutes sö y adorades por de vigni sort de poscibilitês de formaziun. La formaziun che reverda la tecnica dà la poscibilitè da:

- Fà esperiënza cun les aplicaziuns techniches

Le möt/La möta fej por ejëmpl esperiënzes cun mesi de trasport y injins technics che vëgn adorà normalmënter te de vigni sort de ciamps te süa vita da vigni dé.

- Imparè da conësce y capì i materiai

Le möt/La möta impara da conësce na gran quantité de materiai artificiai y naturai, sües cualitês y carateristiches y capësc ci importanza che chisc materiai à tla vita da vigni dé.

- Imparè da d'adorè les massaries

Le möt/La möta impara da d'adorè cun responsabilitè massaries sciöche le martel, i agüs, la forfesc, le mënatorchi y la plana.

- Ester bogn da chirì fora techniches da proietè, frabiché y fà sö

Le möt/La möta adora massaries y materiai. Al/Ara impara da chirì fora ci massaria, ci materiai y ci techniches che passenëia danter ëi y por ci dovëi che ai/ares é adatà. Te chësc prozès pol mosoré, amarscè, taié fora y modelè de vigni sort de cosses.

- Rové pro prinzijs scëmpli dla fisica, che forma la fondamënta dla tecnica

Tla vita da vigni dé incunta i mituns/les mitans tres indô conzeć sciöche le frëit, la forza, la balanza y la forza eletrica. Ai/Ares à da fà cun cosses che brodora o che jora, che é pesoças, stortes o torones, che va debota o bel plan. Le confrunt cosciënt cun chisc fenomenns da vigni dé y che é dëgns da gnì amirà, l'analisa di prozesc y le tentatif da ciafè

spligaziuns deboriada por döt cant: a chësta moda po i mituns/les mitans ti jì pormez ales fondamëntes scëmples mo impò importantes dla tecnica. Inçe domandes en cunt dla segurëza y di prighi en relaziun ala tecnica alda pro chësta tematica.

2.2.4.4 Ambiënt

Da se dè jö cun so ambiënt aprofondësc i mituns/les mitans dlungia les conescënzes scientifiches de basa inçe n gröm d'atri argomënc. Laprò âldel le svilup de na cosciënza ambientala y n raport responsabl cun l'ambiënt.

► **Traveré dla formaziun**

Le monn viënt, chësc ô di les plantes y i tiers che vir tl ambiënt incëria, é na pert tradizionala dl laûr pedagogich. Le personal pedagogich se prò tres deplü por che i mituns/les mitans arjunjes les noziuns fondamentales por na cosciënza ambientala che döra. Te chësc ciamp de formaziun vëgnel ciarè da arjunje chisc obietifs:

- **Imparè da conësc la richëza biologica y les particolaritês dla contrada tl ambiënt olache an vir**

Le möt/La möta tol sö la natöra cun düc i sënsc, conësc i tiers y les plantes de so ambiënt y impara da i aprijé.

- **Reconësc i problems ambientai y laurè fora y mëte en pratica posibilitês de soluziun**

Le möt/La möta impara che l'ambiënt é na ressursa zitia che é da sconè. Al/Ara svilupëia na comprenjiun de basa por problems ecologics y na influënza umana sön l'ambiënt y sön les condiziuns de vita. Laprò âldel inçe la sconanza pratica dl ambiënt: te chësc contest vëgnel laurè sö i argomënc sön ci che an po fà por evité che al se formes refodam, co le cöie adöm y le despartì indortöra.

2.2.5 Vijiun/aspetativa formativa: mituns/mitans che se möi tl sistem di valurs y colaborëia tl orientamënt di valurs

Vijiun/aspetativa formativa y cíamps de formaziun

Mituns/mitans che se möi tl sistem di valurs y colaborëia tl orientamënt di valurs

Religiosité y orientamënt devers di valurs

Sozieté, economia y ambiënt cultural

Democrazia y partezipaziun infantila

2.2.5.1 Religiosité y orientamënt devers di valurs

Les religiuns pîta en general, inçe sce ares s'â svilupé atramënter, respostes ales domandes esistenziales dla persona: »Da olâ vëgni pa?«, »Olâ vai pa?«.

Chëstes domandes, cun chëres che i mituns/les mitans mët man da descurì sè instësc, toca ala fin inçe dimenjuns religiozes.

L'etica y la formaziun religiosa dëida le möt/la möta s'orientè y avëi suzès tla vita. La scolina acompagnëia i mituns/les mitans tl svilup de dōta sūa personalité.

La formaziun religiosa y etica tol sō les domandes fates dai mituns/dales mitans do le significat y le fin dla vita y ti dà la poscibilitè ai mituns/ales mitans da se confrontè cun la fede sōn la basa dles tradiziuns religiozes y ideologiches de so ambiënt de vita.

Al dess gnì ciarè da respetè la tradiziun religiosa di païsc ladins. Tl lian de crëta ti confrunc' dl personal pedagogich fej le möt/la möta l'esperienza dla valorisaziun y dl'atenziun te sū confrunc'. Insciō vëgnel cherié la fondamënta por na sensibilitè ai valurs che va bun y n'aziun responsabla aladō.

La formaziun religiosa y etica te scolina s'orientëia ai valurs cristians dl monn ozidental; chilò vëgnel tignì cunt dl aspet interreligiuz y an ti va pomez a d'atres tradiziuns de fede cun atenziun y respet.

Le möt/La möta impara che les persones s'adora öna cun l'atra y porta la responsabilitè öna por l'atra. La formaziun religiosa y etica tol sōn le scerio i interes di geniturs y se basëia sōn la colaboraziun danter geniturs y personal pedagogich.

► Traverç dla formaziun

Sciöche düc i cíamps dla formaziun é inçe la formaziun etica y religiosa ponüda ite te scolina tl'esperiença dla vita da vigni dé di mituns/dles mitans. Al vëgn porvè d'arjunje chisc traverç:

- Le möt/La möta à na vijiun dl monn positiva y ti va pomez a na manira daverta y strotorda al monn.

Le möt/La möta ampliëia süa crëta. Süa vita da vigni dé s'à spostè te n orizont de sensaziuns plü ampl. Al/Ara impara y conësc comportamënc soziai sciöche l'atenziun y le respet y po i mëte en pratica tla comunité. Al/Ara conësc de plü formes de oraziun sciöche manires de espresciun dla comunicaziun umana.

- Le möt/La möta à na identité religiosa autonoma y na vijiun dl monn che va bun por süa eté.

Le möt/La möta impara che süa vijiun dl monn é formada da n conzet religios. Al/Ara se fej na idea di contignüs, di chedri y di simboi biblics y conësc les stories zentrales dla Bibia. Al/Ara sa cí importanza che la religiun à por la creaziun dla vita y ti va pomez cun respet a d'atres convinziuns y ideologies religioses.

Al/Ara ti dà espresciun a süa identité ideologica y tol pert ales usanzas, ales festes y ai momënc religiosc dla comunité.

- Le möt/La möta é competënt/competënta a nivel sozial tl raport cun d'atri mituns/d'atres mitans y i gragn.

Le möt/La möta à modì de comportamënt y de fede. Al/Ara à a desposiziun n repertoire d'aziun ampl en relaziun a de vigni sort de situaziuns tla vita sociala.

2.2.5.2 Sozieté, economia y ambiënt cultural

Les condiziuns por na conviënza che funzionëia y che dà ligrëza é rapresentades dales strotöres, dales regoles y dai valurs soziai, culturai y economics. I mituns/Les mitans é lià da canche ai/ares nasc a chëstes relaziuns soziales.

Chësc experimentëii y impari naôta te süa familia y spo da vire adöm cun sües porsones de referimënt. Man man che ai/ares crësc ampliëii sües esperiënzes soziales, p.ej. slarian fora sües relaziuns soziales tl cërtil dl parentè, di vijins, di compagns y di conescënc.

Canche ai/ares pëia ia ala scolina, che rapresentëia le model y le retrat spidlé de n grup sozial eterogenn, s'intënn le möt/La möta da aldì pro chësc grup, te chël che al/ara impara da conësc y da capì i prozesc prinzipai che regolamentëia la vita sociala, culturala y economica. Da esplorè so ambiënt da cíasa y dla scolina, sciöche p.ej. le comun o la pert dla cité, röia le möt/La möta en contat cun d'atri aspec dla vita sociala.

► Traverç dla formaziun

Te chësc cíamp de formaziun ciafa i aspec dla vita sozuala na importanza fundamentala, olache al vëgn cíarè d'arjunje chisc traverç:

- Conësce l'importanza sozuala dla familia, dla cíasa y dla vijinanza

Plü autonomamënter y atramënter che n möt/na möta é bun/buna da se dè jö cun so ambiënt, plü che al/ara é bun/buna da s'identifiché cun so ambiënt de vita plü ampl, da se odëi sciöche pert de na comunité eterogena plü grana y da s'orientè te monns soziai desvalis.

- Conësce les tradiziuns, les usanzas y i rituai y aprijé les particularitês culturales y storiches de so ambiënt

Le möt/La möta svilupëia n lian emozional cun so païsc y so ambiënt d'origina. Al/Ara se vëiga sciöche pert de n monn plü gran y plü ampl, che al/ara ô conësce damì. Insciö röia le möt/la möta pro so savëi y al/ara impara da d'aprijé la tradiziun y la mudaziun. Al/Ara impara da respetè les atres porsones te süa dignité y sües usanzas y tradiziuns desvalies y les tol sö sciöche arichimënt.

- Conësce de vigni sort de laûrs y vijijuns tl monn dl laûr

Tl'incuntada cun de plü laûrs impara le möt/la möta da conësce l'importanza dl laûr, dles profesciuns y di scioldi sciöche meso de paiamënt important y al se fej na pröma idea dl cërtil economich.

- S'orientè te so ambiënt sciöche incé conësce le sistem de mobilité y trasport

Da se orientè te so ambiënt impara le möt/la möta da conësce les regoles y i prighi dl trafich, sciöche incé les poscibilitês desvalies de trasport.

2.2.5.3 Democrazia y partezipaziun infantila

L'aziun democratica alda pro les fondamëntes plü importantes de nosta sozieté. Al mët danfora n »sentimënt de comunanza« tl grup, n respet reziproch, reconescimënt y valorisaziun, sciöche incé solidarieté, che se manifestëia tl sostëgn y tl aiüt un por l'ater. Le comportamënt democratic é implü cíamò caraterisé dala surantuta de responsabilité y dal respet ti confrunc dla dignité de vigni porsona, che ne po nia gnè azicada. I mituns/Les mitans sënt chësc valur dla porsona, de sè instësc y di atri dal mëteman incà. Canche n möt/na möta pëia ia ala scolina àl/àra dan da d'ël/ëra le dovëi da s'ausé te n grup de mituns/mitans cun stories de familia y esperiënzes daldöt desvalies. Da vire adöm vigni dé impàrel/impàrera cí che democrazia ô dî y co che le comportamënt democratic cíara fora. Al/Ara mëss imparè da fà compromisc, da ciafè na balanza da stè pro i atri y da savëi da se comportè cun i confliç soziai. Les competënzes democratiches po indere ma gnè renforzades sce i mituns/les mitans tol pert ativamënter, chël ô dî tres la partezipa-

ziun. Chèsta faculté da influenzè les cosses ti vègn lasciada ai mituns/ales mitans canche ara nen va da tó dezijiuns y da fà propostes de co organisé instèsc sù locai de vita y soziai. Chisc prozesc de partezipaziun se damana che al vègnes laurè adöm y comuniché te na manira democratica danter i mituns/les mitans y i gragn, sciöche inçe danter mituns/mitans y danter gragn. Cun la partezipaziun efetiva ales dezijiuns, che reverda súa vita y chëra dla comunité, madorësc i mituns/les mitans la desponibilité da tó pert democraticamënter y arjunj les capacitês por la realisé.

► Traverç dla formaziun

Le möt/La möta tol pert ales dezijiuns che reverda súa vita te scolina. Al/Ara svilupëia la desponibilité da surantó responsabilité. Al/Ara röia ala convinziun da podëi avëi na influënza sön les cosses y al/ara se cheriëia súa capacité da tó pert democraticamënter. Al vègn ciarè d'arjunje dantadöt chisc traverç dla formaziun:

- Amplié les competënzes soziales

Le möt/La möta reconësc súa manira da ester y da odëi les cosses, ti dà espresciun a chëstes y impara da les rapresentè, s'intënn dl punt d'odüda di atri y le respetëia, é bun/buna da concordè sù interesc cun chi di atri y da ciarfè na soluziun costrutiva por i conflic.

- Surantó responsabilité

Le möt/La möta surantol la responsabilité por ël instës/ëra instëssa y por d'atri mituns/d'atres mitans, sënt la responsabilité por sües ghiranzes y chëres dla comunité.

- Influenzè y laurè fora les capacitês por la partezipaziun democratica

Da vire tla comunité impara le möt/la möta cí importanza che les regoles à da vire adöm, sciöche inçe da conësce y da d'adorè regoles de comunicaziun y de armonisaziun. Implü impàrel/impàrera da portè dant so punt d'odüda y da l'ejaminé cíamò n iade, da d'ascutè y respetè les minunghes di atri y da fà compromisc.

3. SCONANZA DLA CUALITÉ DLA FORMAZIUN

3.1 ORGANISAZIUN DI PROZESC DE FORMAZIUN

3.1.1 Gestiu di prozesc de formaziun

Sce la formaziun vëgn organisada sciöche n prozès sozial, che adora la co-costruziun sciöche desposiziun y che cíara da rové a n significat, ti vëgnel dè na importanza zentrala al'organisaziun dles interaziuns danter personal pedagogich y möt/möta, sciöche inçe danter i mituns/les mitans. N accompagnamënt efetif y che à suzès ti prozesc de formaziun di mituns/dles mitans se damana dal personal pedagogich na comprenjiun desfarenziada di prozesc interatifs compless, sciöche inçe la capazität da ti jì pomez cun competënza.

Les interaziuns se basëia de un n vers sön formes de comunicaziun orientades ala parora, sciöche splighé, descì, damanè, recordè y cuntè. Ares é na pert dl'aziun orientada aladô de n obietif y é insciö inçe la fondamënta dles formes de comunicaziun nia verbala y dles metodes de intervenziun. Chëstes ciafa espresciun p.ej. tl'atmosfera interpersonal, tla cultura dles relaziuns, sciöche inçe tl azès emozional dl personal pedagogich te sü confrunc y devers dl möt/dla möta. Da d'ascutè indortöra pon insciö daidè cherié n'atmosfera de respet por i pinsiers y i sforc di mituns/dles mitans y chësc po daidè le personal pedagogich capì damì cí che i mituns/les mitans pënna, sënt y impara. La scemplité de tröpes formes de comunicaziun y de metodes de intervënt se basëia gonot sön so ester val' de normal. Chëstes esperiënzes de normalité, che se fej lerch tla vita da vigni dé pedagogica, ne conzed indere dër gonot nia che al vëgnes ponsè sura assà sön süa faziun positiva o negativa sön le svilup dl möt/dla möta. Por valuté la faziun dles formes scëmples de comunicaziun y de intervënt sön le möt/la möta podéssel ester d'ütl da se fà chëstes domandes: »Reagësc i mituns/les mituns bun al'oferta, se stai saurì?«, »Me sal che ai se proes, se stüfes, toles pert ativamënter ales ativités?«. L'osservaziun menüda di mituns/dles mitans, sciöche inçe le savëi metodologich y la comprenjiun dla situaziun dl möt/dla möta dëida valuté les formes de comunicaziun y les strategies d'aziun pedagogiches che an adora instësc. L'osservaziun sensibla dl möt/dla möta, la reflësciun y le barat tl grup de laür stlarësc le suzès dles strategies de formaziun y dla didatica.

N bun sostëgn ne se damana indere nia ma na bona preparaziun specialistica, na sensibilité pedagogica y la capazität de relaziun y de comunicaziun, mo ara pretënn inçe na reflësciun indortöra por cí che reverda la lerch, le tëmp y le material dl laür pedagogich. Por organisé interaziuns basades sön n savëi specialistich y nia ma sön l'esperienza, val debojëgn chilò de n'adoranza de prinzijs generai y pedagogics specifichs. Chisc dëida realisé les tröpes interaziuns tl grup a na moda che al vëgnes organisé le miù che ara va i prozesc de formaziun y che i mituns/les mitans

po nen approfite. Pro chisc prinzijs âldel dantadöt: desmostrè – descri – motivé, laldè, daidè – alisiré – dè n feedback – formè grups – pitè n comportamënt ejemplar – ascutè – damanè y i.i. Pro chisc prinzijs pedagogics spezifics âldel la co-costruziun – cherié na comunité d’aprendimënt – ponsè sura sön i fenomenns soziai – filosofè cun i mituns/les mitans – renforzè – ciafè na soluziun por i problems y i.i.

Chèstes modalitês de intervënt se condizionëia öna cun l’atra y ne n’è nia da intène sciöche techniques isolades. Ares pîta la poscibilitè da strotoré indortöra les ativitês da vigni dé y da organisé i prozesc d’aprendimënt basà sön n savëi profescional. Ara ne va nia da les lascè demez, sce le personal pedagogich les respidlëia te so model de comportamënt. Ares garantësc te vigni caje na cualité de formaziun plü alta y dëida renforzè sides les biografies d’aprendimënt y de svilup individuelles co incè arjunje na miù efiziënza dl sistem de formaziun en general. Na reflësciun menüda y critica dla pratica pedagogica y de sü stromënc didatics dëida te de plü manires miore la cualité dla formaziun. I mituns/Les mitans de grups etnics desvalis y da na provegnënza sozuala desvalia po arjunje resultač d’aprendimënt dër desvalis. Chèstes desposiziuns ti pîta al personal pedagogich incè na basa da podëi ti ciarè atramënter ales situaziuns de basa de vigni möt/möta y da strotoré prozesc de formaziun te na manira desfarenziada y individualisada.

3.1.2 Aziun pedagogica y reflësciun sön l’acompagnamënt tl prozès de formaziun

Le bojëgn da d’afrohtë sforc compless te na manira costrutiva y balanzada rapresentëia por le personal pedagogich na sfidada, por chëra che al n’è degöna rezeta generala che vel, mo olache ara va da se daidè fora cun na competënza profescionala sterscia y n livel alt de autocontrol y de responsabilitè personala y da ciafè na soluziun costrutiva por conflic lià al laûr. Incè chèstes osservaziuns, che ne se orientëia nia tan al suzès de prestaziun y al bojëgn da rovè al travert, mo plütosc ala dinamica di trus d’aprendimënt y ala globalité di prozesc de formaziun, po daidè afrohtë sforc complicà:

- La formaziun é n prozès sozial, no n’aziun che po gnì isolada y fissada te n post su.
- Döt l’ambiënt dl möt/dla möta influenzëia so svilup. Dötes les porsones che tol pert à sües responsabilitês.

Tl prozès de formaziun él da reconësce le contribut de dötes les porsones cun chères che i mituns/les mitans vir y impara y da intrecè y aprofondì la colaboraziun danter chèstes porsones. L’inciaria de formaziun de dötes les porsones interessades s’orientëia a chisc prinzijs:

- Düc i mituns/dötes les mitans se mirita da gnì sostignis le miù che ara va.
- La formaziun y le sostëgn dl aprendimënt é prozesc dynamics dër compless.

- Le sostègn stlùj ite n'organisaziun cosciènta de situaziuns d'aprendimènt y n'adoranza mirada de strategies de formaziun.
- Le sostègn se basèia sön valurs.
- Le suzès dl'aprendimènt é lié al contest. Porchèl n'esistel nia y ne pol nia gnì fissé ma öna na manira da otimisé l'aprendimènt.
- Na reflesciun menüda y critica dl'comportamènt y dl'aziun pedagogica che an à instèsc dèida aumentè la cualité dl'prozès de formaziun. La capacitè da se relazionè, da chirì fora i momènc individuai importanc y na didatica pedagogica rica é i aspec fundamentai tl'acompanamènt di mituns/dles mitans.
- L'adoranza de metodes tègn cunt di traverç de formaziun che an s'à metü y cíara dl'importanza de vigni möt/möta. Chèsc ô dì che les strategies de formaziun se referèsc dagnora al svilup y va bun culturalmènter por i stii d'aprendimènt desvalis di mituns y dles mitans y che ares é balanzades cun i bojègns particulars de vignun/vignöna.
- Les strategies de formaziun y les metodes d'aprendimènt combat les realtès descriminèntes.
- Le referimènt a conescènzes dl'inrescida y di svilups internazionai dèida miorè la formaziun. Le personal pedagogich se dà jö cun i resultaç dl'inrescida y i svilups dles sciènzes dla formaziun y dla pedagogia tres l'ajornamènt y le perfezionamènt y le stüde personal.

3.1.3 Laür de team colegial sciöche basa por l'organisaziun dla situaziun formativa

Se dè jö cun intenziun tl'grup de laür cun les fondamèntes teoriches, la filosofia de formaziun, sciöche incè cun i fins y i punc tle dla scolina é valch de fundamental por döt le laür y da ciafè n'comportamènt de basa por düc chi che alda pro le grup de laür.

I traverç dla formaziun y dl'organisaziun tles scolines po gnì arjuné y realisà cun suzès, sce al vègn cherié na cornisc sigüda por l'evoluziun dla cualité de formaziun. Chèsc pîta orientamènt y dà segurèza. L'aplicaziun dles indicaziuns nöies é sides le travert dla direziun dla scolina che n'laür da fà deboriada dl'colegium te vigni scolina. Chèsc dovèi se damana prozesc de intenüda y na colaboraziun strènta, por arjunje la miù aplicaziun che ara va dles indicaziuns.

3.2 OSSERVAZIUN Y DOCUMENTAZIUN DI PROZESC DE SVILUP Y DE FORMAZIUN

Le svilup y la formaziun di mituns/dles mitans rapresentëia te na gran mosöra n fat individual: i mituns/les mitans svilupëia interesc y bojëgns spezifics, ai variëia sön sü trus de pinsier, de comprenjiun y d'aprendimënt y svilupëia sües formes de interpretaziun y de espresciun. L'aziun pedagogica te scolina se basëia porchël en gran pert sön l'osservaziun menüda de vigni möt/möta y sön la documentaziun de sü prozesc de svilup, d'aprendimënt y de formaziun. Te chësc contest ciafa na dediziun menüda y de respet na gran importanza.

I traverç dl'osservaziun y dla documentaziun é:

- capì damì la vijjiun dl möt/dla möta, sües condiziuns, sües esperiënzes y so comportamënt;
- se fà na idea dl decurs y dl resultat di prozesc de svilup y de formaziun;
- adatè les ofertes pedagogiches a vigni möt/möta, a sües condiziuns y a tendënzes particulares;
- ponsè sura sistematicamënter sön les faziuns dles ofertes pedagogiches;
- mëte man n dialogh cun i mituns/les mitans sön sü prozesc de svilup y d'aprendimënt y i sostignì sön so tru da imparè instësc y sciöche ai/ares se le chir fora;
- se baratè fora ideas cun les coleghes y i colegs sön le svilup y l'aprendimënt di mituns/dles mitans, ponsè sura sön chëstes osservaziuns y laurè adöm tl acompagnamënt di mituns/dles mitans;
- rové a baié cun i geniturs sön la basa dla documentaziun di prozesc de svilup y d'aprendimënt y impostè n raport de colaboraziun orientè ala formaziun;
- rapresentè y mostrè sö la cualité y la profescionalité dl laûr pedagogich;
- laurè adöm cun i sorvisc spezialisà, cun les microstrotöres por l'infanzia y cun les scores.

3.2.1 Prinzips dl'osservaziun y dla documentaziun

Le personal pedagogich s'intënn sciöche le möt/la möta se svilupëia te scolina, sciöche so prozès de formaziun va inant, sciöche al s'anuzëia dles ofertes pedagogiches. L'osservaziun y la documentaziun é mirades y vëgn fates regolarmënter. Sü contignüs se referësc avisa ala filosofia dla scolina y ai traverç, ales competënzes y ai ciamps d'aprendimënt dà dant tles indicaziuns y s'orientëia en pröma linia ai bojëgns, ales forzes y ai interesc di mituns/dles mitans.

L'osservaziun y la documentaziun se basëia fundamentalmënter sön la partezipaziun y tëgn cunt dles prospetives di mituns/dles mitans y di geniturs. I mituns/Les mitans y i geniturs tol pert ativamënter al prozès de osservaziun y de documentaziun y ai vari de programaziun y de aziun che

resultèia da chësc. L'osservaziun regulara de vigni möt/möta se desfarenzièia dal prozedimënt y dala metoda adorà da osservè cun fins spezifics, sciöche p.ej. chi da reconèsce particularitès tl svilup.

3.2.2 Metodes de osservaziun y de documentaziun

Porvia dla multidimensionalité di prozesc de svilup y d'aprendimënt dl möt/dla möta, dla desfarènzia dles desposiziuns y di conzeç pedagogics y dla varieté di obietifs y di livì de adoranza dles osservaziuns, mëssel gnì tignì cunt de prozedöres da osservè y documentè desvalies. En linia de prinzip vëgnel tignì cunt de chisc trèi livì:

- osservaziuns lèdies: descriziuns dl comportamënt liades a situaziuns, relaziuns che cunta, stories d'aprendimënt;
- produç o resultaç dles ativitès di mituns/dles mitans: dessègns, schizes, tentatifs da scrì, retraç de costruziuns, registraziuns de dialogs, comentars o cunties di mituns/dles mitans;
- formes strotorades de osservaziun: chestionars cun domandes y respostes standardisades.

Vignun de chisc trèi livì metodologics à sù vantaji y desvantaji. Ma sce an ti ciara adöm vara da se fà n cheder general, stabil y significatif dl svilup y dl apprendimënt de n möt/na möta.

Canche al vëgn chirì fora les prozedöres de osservaziun concretes él da mëte averda che les metodes adorades efetivamënter vais bun por i criters de cualité y corespognes al nivel de inrescida pedagogica atual.

3.2.3 Formes de documentaziun

Por la documentaziun di prozesc de svilup y de formaziun àn n gröm de formes desvalies a desposiziun: le diare da vigni dé, le diare d'aprendimënt, le liber de sè instès, la mapa, le portfolio. La forma de documentaziun chirida fora é n documënt personal dl möt/dla möta y l'acompagnèia tl tēmp che al passa te scolina.

Le laûr cun stromënc de documentaziun adatà é te n raport strënt cun le program de formaziun individual dl möt/dla möta. Al vëgn fat tl grup de laûr dal personal pedagogich en colaboraziun cun la familia y cun le möt/la möta.

Le program de formaziun individual vëgn laurè fora sön la basa dles indicaziuns, dl conzet de laûr dla scolina y dla situaziun iniciala individuala por vigni möt/möta. Le fin dla pratica de documentaziun é chël de sostignì i mituns/les mitans te so svilup, te so apprendimënt y te súa auto-

nomia. I mituns/Les mitans po respidlé cun l'aiüt dla documentaziun sü vari y sües experiënzes d'aprendimënt, les documentè, se mëte instèsc traverç y proietè le rest dl aprendimënt.

3.2.4 Reflesciun y valutaziun

Le svilup dla cualité pedagogica é n dovëi permanënt. La cualité pedagogica y la cualité de formaziun dles scolines vëgn porchël valutades sistematicamënter. Le pröm travert dla valutaziun é l'evoluziun dl'aziun pedagogica devers n control dl svilup dla cualité.

Les mosöres de valutaziun controlëia imprömadedöt l'oferta pedagogica dles scolines y sües faziuns sön i mituns/les mitans. Tl contest dl'implementaziun dles indicaziuns vëgnel inçe tut en conscidraziun l'efiziënza dl sistem dla scolina en general.

Aladô dles domandes formulades y di fins che vëgn metüs vëgnel adorè metodes de valutaziun desvalies. La varieté de metodologies é na priorité. L'autovalutaziun y la valutaziun esterna à na reaziun adatada sön le prozès pedagogich. I stromënc de valutaziun adorà basta por i standarg specifichs dl setur y tëgn cunt dles indicaziuns dla Provinzia, dl model de laür dla direziun dla scolina (tan inant che chësc va adöm cun les indicaziuns provinziales) y dl conzet pedagogich dla scolina. Pro la realisaziun de mosöres de valutaziun esterna é la competënza specialisada di valutadus y dles valutadësses de gran importancia.

3.3 ORGANISAZIUN DLA LERCH FORMATIVA Y DLA SCOLINA SCIÖCHE POST D'APRENDIMËNT

3.3.1 Organisaziun dles lercs dl jüch, dl laür y dl aprendimënt

La scolina é n post olache la cultura de formaziun vëgn caraterisada da n carater atif, responsabl y orientè al jüch, al aprendimënt y al laür de vigni möt y vigni möta olache le möt/la möta à n rode zentral sciöche atur de so svilup. La strotoraziun de na te' cultura de competënzes vëgn inçe dada dant dal'architëtöra. L'architëtöra dà dant les poscibilitês d'adoranza dla lerc y dëida organisé la formaziun.

L'architëtöra por mituns/mitans mëss porchël ester sensibla ai bojëgns de svilup di mituns/dles mitans. Ara ti corespogn ales domandes dla realté sozuala dla vita y svilupëia deboriada cun düc chi che porta la responsabilité conzeç de lerc, che ti pîta ai mituns/ales mitans y ai gragn de bones ocajiuns de formaziun.

L'organisaziun dla lerch s'orientëia al aprenimënt individualisé, al'autoorganisaziun, ala partecipaziun, ala cocreaziun y ala creaziun de lercs ötes. Por che i posc de formaziun y i locai d'aprenimënt pois fà faziun te n prozès co-costrutif, mëss les condiziuns de cornisc de lerch y la dotaziun materiala jì a öna cun la vëia da imparè y le bojëgn de svilup dles mitans y di mituns. Ateliers, isoles de formaziun y laboratori arichësc i cíamps de jüch y de laûr dla scolina. De te' cíamps de laûr y de jüch conzepis sön na basa teorica, ti pîta ales mitans y ai mituns adöm cun la dotaziun de material che va bun por i sënsc de bones ocagiuns de formaziun. Le contest rich de stimui dl cíamp dla formaziun ti lascia fà ai mituns/ales mitans esperiënzes che ti trasmët conescënzes specifiches y cherié na fondamënta de esperiënza y de conescënza sterscia. Ai/Ares arjunj implü cíamò n gröm d'atres competënzes, che i/les stimolëia te na manira ludica da inrescì, porvè fora y svilupé cun fantasia sües ideas y sües domandes. I mituns y les mitans s'invënta te n te' ambiënt de laûr y de jüch modi de pinsier y soluziuns originai y ti dà espresciun a d'ëi instësc y a sü talënc cun n gröm de formes de realisaziun, ativîtës creatives, operes originales sides individuales che de comunité. Döt l'echipamënt dl material de na scolina vëgn dagnora ejaminé a nivel pedagogich da n punt de odüda dl acompagnamënt y dla formaziun dl möt/dla möta.

I parëis dla scolina cunta dla creativité di mituns/dles mitans y dl laûr de formaziun concret. Ai po gnì adorà te n gröm de manires sciöche sperses de documentaziun, ai é l'espresciun de n monn d'aprenimënt rich a nivel cultural, desfarenzié individualmënter y mostra i fostüs dles esperiënzes di mituns/dles mitans, che aumënta le valor pedagogich dl laûr de formaziun.

L'aprenimënt te lercs dlungia la natöra y posc d'aprenimënt cherià artisticamënter ciafa na importanza particulara dal punt de odüda psicomotorich. Por mirit dl'orentè da fà belaita y da inresce di mituns/dles mitans, se trasformëia chëstes lercs da fà belaita, che é te n ambiënt artistich y dantadöt chères alaleria, te cíamps d'aprenimënt dër d'ütl: cun süa abbondanza de corusc y de formes particulars, cun sü materiai desvalis sciöche la tera, le lignan, les peres, les brüsces, l'ega, le saurun, l'arjila y les fëies y cun d'atri reperc y cosses particulares, ti pîta chisc posc da fà belaita y da imparè ai mituns/ales mitans na richëza de materiai d'aprenimënt ric de stimui sensoriai. La capacità dl möt/dla möta da ponsè sistematicamënter y da svilupé instës/instëssa modi de pinsier por ciafè na soluziun por sü problems, se basëia sön na richëza de ideas. La natöra y l'ert ti deura la porta a n gröm de strotöres, modi, ordinns, formes d'espresciun creatives y modi scientifics.

3.3.1.1 Segurëza y dërta gestiun di prighi

Le personal pedagogich dla scolina sa avisa da messëi ciarè sura y d'avëi la responsabilità por la segurëza y la sanité di mituns/dles mitans. La valutaziun di risc é na chestiun complicada propi en relaziun ala liberté de movimënt di mituns/dles mitans y al bojëgn pedagogich da adorè locai ativamënter y autonomamënter. La risposta profescionala ciara dantadöt dl dërt dl möt/dla möta

de formaziun y de svilup. Al é da mète dotes les prescriziuns te na relaziun de valüta cun le dovëi de formaziun de basa dla scolina. Na surantuta ponsada sura y n'atenziun mirada dles prescriziuns de segurëza straverda da n deorientamënt dl personal pedagogich y le renforza te süa desponibilitè da cherié adöm cun i mituns/les mitans lercs lèdies por n aprenimënt da descurì y da inrescì. Cun na posiziun ponsada sura vara da desfarenzié le contest y da mète prioritès. Da öna na pert éra bona da daurì le sistem dla lerc por prozesc de autoorganisaziun y dal'atra pert da sconè le möt/la möta da prighi por süa sanité cun regoles fates fora deboriada tl cheder de n conzet pedagogich iustifiché.

3.3.2 La daurida sciöche carateristica de basa de nosta sozieté

3.3.2.1 La daurida dles lercs de jüch y di grups

La scolina sciöche post de comunité ti pîta al möt/ala möta n cheder da fà esperiënzes d'aprenimënt te na comunité plü grana. Chësta comunité pîta segurëza y lians. La daurida di locai de grup y da fà belaita tradizionalai dla scolina devers de esperiënzes ludiches y formes d'aprenimënt che va sura i grups fora, sciöche incé la conzesciun de libertè de movimënt dà la posibilitè da svilupé competënzes che arjigna ca le möt/la möta ales sfidades soziales de süa vita personala y profesionala.

Insciö ciafa les mitans y i mituns na gran libertè da chirì fora y davagna la competënza da tó dezijiuns. Ai/Ares impara da fà fora regoles deboriada y da se tignì a chëstes. Ai/Ares impara da d'afrontè valch de nü y da descurì y da organisé sot a süa responsabilitè les lercs da fà belaita. Pro chësc âldel le renforzamënt de süa personalité a na moda che ai/ares röies a ester autonom y resiliënc. Les mitans y i mituns svilupëia n sëns por mudaziuns y flessibilitè. Ai/Ares ciafa tröpes posibilitès da comuniché y da svilupé sües competënzes soziales y sües perts sciöche möt o möta tl cíamp relazional rich de dialogh tles situaziuns davertes y ti ambiënc soziai. Ai/Ares descür te süa personalité na basa emozionala por l'orientamënt de süa aziun y fej insciö l'esperienza de na stabilitè daite.

3.3.2.2 La scolina alaleria

Le svilup de na cultura dla formaziun nöia ne s'archita dessigü nia dan dal mür de scolina. I coliamënc danter les lercs da fà belaita te cíasa y chères defora é morjì. Le raiun estern pîta zones che inviëia da fà aventöres, sciöche incé n gröm d'esperienzes sensitives desvalies cun la natöra y ampliëia te formaziuns flessibles le sistem spazial dla scolina alaleria, te na contrada de jüch y d'aprenimënt che po gnì adorada te n gröm de manires. I prinzijs de organisaziun por la lerc defora s'orientëia ala richëza d'aprenimënt di mituns/dles mitans.

3.3.2.3 La daurida dles lercs de comunicaziun devers dl ambiënt incëria

La daurida dla scolina devers dl ambiënt natural, sozial, cultural y economic amplieia les lercs de formaziun y les esperiënzes d'aprendimënt di mituns/dles mitans te n raport plü dlungia le monn.

La capacitè da ponsè te na manira coluada y de raporç se damana na interaziun y na comunicaziun daverta. Ara se svilupëia tres le confrunt cun i atri y tl laûr de grup. Le lian atif dles mitans y di mituns cun l'ambiënt sozial amplieia so spectrum de esperiënzes soziales. Cun chësta forma de daurida ti vëgnel damanè da daidè cherié so ambiënt de vita. Mitans y mituns po concuistè ativamënter so monn, p.ej. te galaries, museums, da festes, pro de vigni sort de aziuns te so paîsc, canche ai/ares fej belaita alaleria, canche ai/ares va a spazier fora por bosch, canche ai/ares va a cíarè co che i artejans laôra, tles botèghes, tles istituziuns soziales y etlesiastiches, pro ativitès fates adöm cun la scora y les microstrotöres por l'infanzia. Laprò poi descurì n gròm de poscibilitès de partezipaziun. Gestì la cuantité de impresciuns y de esperiënzes y les adorè indortöra por l'aprendimënt y la formaziun se damana indere aiüc tla strotoraziun y n sostëgn didatich ponsè sura da pert dl personal pedagogich.

3.4 PARTEZIPAZIUN Y COOPERAZIUN

3.4.1 Partezipaziun di mituns/dles mitans ai avnimënc de formaziun

I mituns/Les mitans à le dërt da tó pert a dotes les dezijiuns che i reverda aladò de so svilup (cfr. art. 12 dla convenziun sön i dërc di mituns dl'ONU). I gragn à porchël le dovëi da ti lascè lerch ai mituns/ales mitans y da descedè so interès por la partezipaziun, ajache la lerch da tó dezijiuns te chëra che i mituns/les mitans po esperimentè y s'ersizité tla partezipaziun, vëgn dagnora tuta ite dai gragn. L'eté é importanta por la forma de partezipaziun, mo nia por la partezipaziun instëssa. La partezipaziun di mituns/dles mitans stluj ite l'autodezijiun y la partezipaziun ales dezijiuns tutes deboriada. A vigni möt y a vigni möta ti vëgnel dè la poscibilitè de agì sciöche al/ara ô y da surantó la responsabilitè por cí che al/ara fej, tan inant che chësc va a öna cun so bëgnester y cun chël dla comunité. Sciöche porsones interessades diretamënter y espertes dles chestiuns che i/les reverda, vëgn düc i mituns y dotes les mitans trac ite regolarmënter canche ara nen va de programè valch o da tó na dezijiun por valch. Al ti vëgn conzedü da influenzè sceriamënter i contignüs y i decursc. Sce i gragn y i mituns/les mitans fej programs y tol dezijiuns deboriada pol saltè fora problems. Chisc vëgn tuç ca por chirì spo deboriada soluziuns, che düc po partì. I mituns/Les mitans impara da se surantó coresponsabilitè, sce al ti vëgn surandè tres de plü responsabilitè por d'atri o por la comunité.

La partezipaziun di mituns/dles mitans à na importanza zentrala por la dinamica democratica y desmostra da ester tl medem momënt n elemënt zentral de na pratica de formaziun che ti cíara al dagnì. I prozesc de formaziun che vëgn fac sò deboriada danter mituns/mitans y gragn, valorisèia y renforza i mituns/les mitans te súa personalité y potenzièia l'aprendimënt. Sce ai/ares vëgn sostignis canche ara nen va da programè valch o da tó na dezijiun por valch manifestèia i mituns/les mitans na richèza de ideas y de varieté de prospetives. Les ofertes d'aprendimënt che corespogn a sù interesc y bojëgn é efiziëntes y dóra, ajache i mituns/les mitans les tol sò cun scerieté y sta sciöche co-costruturs pro la cossa. Les poscibilitês de partezipaziun che ti vëgn lasciades dai gragn ai mituns/ales mitans te sù prozesc educatifs y de dezijiun influenzèia le svilup de comportamënc positifs devers dla vita y de n aprendimënt che dóra. La partezipaziun ti presènta ai mituns/ales mitans les regoles dla democrazia y é espresciun dla formaziun politica. L'ambiënt publich y sconè dla scolina é n cíamp d'esperienza y de eserzitaziun ideal por n'aziun fata deboriada tla comunité y por s'eserzitè cun les competënzes democratches. La partezipaziun renforzèia le sentimënt de comunité, al alisirèia i prozesc de integraziun sozuala y aumënta l'identificaziun di mituns/dles mitans cun la scolina.

I proiec che condüj ala comunité generèia n gröm de contac, incè cun l'aministrazion y la politica te comun y tla provinzia. I mituns/Les mitans impara co che al vëgn organisé la vita publica te na democrazia. La partezipaziun à incè na gran importanza tl ampliamënt dles competënzes linguistiches. Cërtli de conversaziun dadoman, conferënzes di mituns/dles mitans y d'atres formes de partezipaziun pîta n cheder te chël che al po nasce y se svilupé na cultura dl baié un cun l'ater y insciö na cultura dl dialogh.

La partezipaziun di mituns/dles mitans müda le raport danter i gragn y i mituns/les mitans, ara mët l'aziun cun i mituns/les mitans tl zënter dl'atenziun. Tröc gragn é cíamò massa ausà da ponsè por i mituns/les mitans y da tó les dezijiuns impede ëi, da ti tó jö responsabilitês. Al é da ciafè n tru amesafora, che ne toles nia demez la responsabilité che i gragn à por i mituns/les mitans. Al é important che i gragn portes dant sù interesc y tëgnes posiziuns tleres, zënza indere mëte sot i mituns/les mitans. Por che al pois garatè la partezipaziun di mituns/dles mitans mëss incè i gragn ester a öna y competënc da fà súa pert. Chilò é incè tröc gragn impröma naöta porsones che impara.

3.4.2 Colaboraziun cun la familia: creaziun de na cooperaziun formativa

I geniturs é les prömes porsones de referimënt dl möt/dla möta y les plü importantes. Tla familia arjunj i mituns/les mitans les competënzes y les manires d'ester che à na influënza fundamentala sön súa biografia formativa y esistenziala. Sce la scolina sostëgn ativamënter les families te sù

dovëis de formaziun pol gnì svilupé les bases por na destribuziun valia dles oportunitês. Na colaboraziun strotorada cun cosciënza y che se basëia sön la colaboraziun danter scolina y familia é porchël indispensabla.

3.4.2.1 Pluralité tles families

La vita te familia di mituns/dles mitans à de vigni sort de formes. Desfarënzies por ejëmpl tla strotöra familiara, tla cultura de provegnënza, tles ressurses a desposiziun o tla manira da odëi i rodi dla uma y dl pere, condizionëia les idees sön l'educaziun y la pratica d'educaziun te familia. Nia ma les idees di geniturs sön le svilup y l'aprendimënt o sön la formaziun po ester desvalies, mo inçe sües aspetatives en cunt di dovëis dla scolina.

Canche al vëgn cherié na cooperaziun de formaziun él important da öna na pert che al vëgnes tut söl scerio les ghiranzes di geniturs y che ares vëgnes capides, dal'atra pert él da ti dè forma a postes y conzeç de laûr che va bun por i bojëgns di mituns/dles mitans y che é orientà al grup de destinaziun. Etablè na cooperaziun de formaziun ô di s'intène dles desfarënzies y les azetè y inçe chirì deboriada trus tl interès dl möt/dla möta. N orientamënt familiar intenü insciö se damana n'armonisaziun che tëgn pro y na colaboraziun daverta danter scolina y les porsones autorisades al'educaziun.

3.4.2.2 Partner cun competënzes desvalies tl prozès de formaziun

I geniturs y le personal pedagogich ti va pormez al laûr de formaziun fat deboriada cun competënzes desvalies. Sües manires d'odëi la biografia de vita, d'aprendimënt y de formaziun dl möt/dla möta é desvalies y se completëia öna cun l'atra.

La cooperaziun formativa se basëia sön na comunicaziun discursiva, chësc ô di sön n stlarimënt fat deboriada di traverç y dla pratica de formaziun. Se lascè ite te n dialogh davert y ala pèr cun les singoles families é na sfidada profescionala. Laprò âldel che le personal pedagogich se dais jö cun idees y aspetatives desvalies y che va eventualmënter öna cuntra l'atra. Na bona colaboraziun se damana porchël da iade a iade na reflesciun dla posiziun de basa che an à instësc ti confrunc di geniturs.

Por s'orientè ai bojëgns y ales situaziuns de vita individuelles di mituns/dles mitans y dles families, él d'ütl por le personal pedagogich por ejëmpl, da savëi valch dla storia dla familia y dla vita da vigni dé dl möt/dla möta te familia o da ciafè informaziuns sön le lingaz adorè (o i lingac adora) te familia y sön les theories che i geniturs à svilupé man man por ci che reverda l'aprendimënt tla pröma eté da möt. Al va debojëgn chilò de n gröm de formes de comunicaziun cun i geniturs, che ti dais sides al personal pedagogich che inçe ai geniturs na vijiun aprofondida tl contest te chël che un y l'ater se möi. Insciö po le savëi dles esperiënzes di geniturs y le savëi specifich dl personal pedagogich s'integrè un cun l'ater a bëgn dl möt/dla möta.

3.4.2.3 Pluralité dles formes de comunicaziun y de cooperaziun danter la scolina y les families

Pro les formes de comunicaziun y de cooperaziun danter scolina y families che an ô arjunje âldel:

- n'acordanza de formaziun, che fissëies les condiziuns de basa por la colaboraziun danter scolina y familia;
- dialogs regolars danter le personal pedagogich y la familia; p.ej. sön le prozès de svilup y le comportamënt dl möt/dla möta te familia y te scolina o sön l'acompagnamënt te cer' passaji tla vita da vigni dé dl möt/dla möta;
- cërtli de discusciun concordà cun i geniturs dl grup o de döta la scolina por n maiù svilup dl conzet pedagogich y dl'oferta formativa dla scolina;
- l'implicaziun di geniturs tla gestiun y tla discusciun tres la partezipaziun ti gremiuns dla scolina;
- l'invit ai geniturs da daidé para da d'arjigné ca les ofertes de formaziun y i proieć;
- ofertes spezifiches por cer' grups de destinaziun, p.ej. por peri o families cun n background de migraziun;
- le renforzamënt dla competënza di geniturs tres informaziuns y ofertes de formaziun y consulënza por i geniturs en colaboraziun cun i sorvisc spezialistics y i ënc de formaziun dl post;
- la motivaziun di geniturs da integrè y aprofondì argomënc y contignüs te familia.

Por sostignì tresfora i mituns/les mitans y les families vëgnel tignì cunt tl conzet pedagogich incé di bojëgns che vëgn a se le dè danter familia y laûr che mëss jì adöm y les sfidades a chères che chisc bojëgns é lià.

3.4.3 Le laûr de rëi tl caje che le bëgnester dl möt/dla möta é tl prigo

Le bëgnester é la condiziun por n svilup positif. La scolina à porchël incé le dovëi da se fistidié de chi mituns/chës mitans che é sceriamënter al prigo y da i sconè da d'atri prighi. Al é da pié ia dal fat che le bëgnester dl möt/dla möta sides al prigo, canche al é dan man assà punc de referimënt concreć che desmostra che le möt/la möta vëgn trascuré/trascurada o che al/ara é sotmetü/sotmetüda a na violënza fisica o sessuala.

Pro i scenars de prigo âldel incé les situaziuns de familia, che mët indiretamënter al prigo le bëgnester dl möt/dla möta (p.ej. violënza te cíasa, problems de dependënza o maraties psichiches de un n genitur sciöche incé sce i geniturs se refodëia da azetè aiüt tl caje de de gragn problems de svilup). Reconësce y arlontanè prighi acuc por le bëgnester dl möt/dla möta é na tematica complicada, cun chëra che de plü sorvisc se dà jö. Pro chisc âldel dantadöt les scoli-

nes, les scores, i doturs, i sorvisc spezialisà, le raiun sozìal, mo inçe la polizia y la signoria, y i dovëis va en pert insuralater. Al é n travert de düc da ciafè deboriada cun i geniturs na soluziun che vais bun por düc por arlontanè le prigo. Chësc se damana na colaboraziun strënta tl respet dla responsabilitè di geniturs y de süa prioritè. Les scolines po pitè n sostègn tres chëstes ofertes y mosöres:

- presentè te na manira daverta y cun respet i bojëgns particulars dl möt/dla möta (p.ej. particularitès dl svilup), inçe bele canche le möt/la möta vëgn tut/tuta sö;
- reconèsce adora i pröms sëgns de prigo;
- ti dè la poscibilitè y alisiré l'azès a na spiligaziun implü y a ofertes de sostègn por i mituns atocà/les mitans atocades y sües families;
- restè tres a desposiziun sciöche partner de dialogh y de colaboraziun por düc i partezipanç (geniturs, möt, möta, sorvisc spezialisà).

Les scolines instësses vëgn daidades dai sorvisc de consulënza dl'Intendënza, dai sorvisc soziai dles comunitès raionales o da sorvisc spezialisà dl'Aziënda sanitaria, che ares po cherdè te vigni momënt por ciafè spiligaziuns di punc suandënc:

- postes de prevenziun por mituns/mitans y families;
- valutaziun y interpretaziun di sëgns de prigo reconesciüs y stlarimënc de chisc;
- preparaziun de discursc cun i geniturs;
- partezipaziun ales incuntades d'aiüt cun l'autorisaziun di geniturs;
- consulënza tl caje de intervënc cuntra l'orentè di geniturs por sconè le möt/la möta;
- valutaziun di interesc tla dezijiun da ti surandè ai sorvisc soziai n caje de prigo acut che ara ne va nia da evité atramënter;
- gestiun de situaziuns de crisa te familia.

Na documentaziun menüda dl caje é dagnora ütla. Ara se desmostra sciöche indispensabla canche i geniturs va n tru iuridich. La documentaziun fej a na moda che dötès les prozedöres importantes sides trasparëntes y a na moda che an sides bogn da se les splighé (protocolaziun de düc i dialogs, anotaziun de conscidraziuns sön i interesc y iscriziun formala dl caje).

3.4.4 Colaboraziun cun les istituziuns de formaziun, i sorvisc spezialisà y les autoritès

Dlungia la cooperaziun regulara cun les scores vëgnel inçe ciarè dla rëi cun d'atres scolines y microstrotöres por l'infanzia, sciöche inçe di contac y dla colaboraziun cun les scores altes relatives, les scores de musiga, l'université y l'istitut de sciënzes religiozes. Por renforzè y ti garanti

n intervënt y n sostëgn adora assà ai mituns/ales mitans y ales families te situaziuns problematiches val debojëgn de contac regolars cun i sorvisc spezialisà psicosoziai, cun i istituć y i zëntri d'informaziun y consulënza por les families, cun i sorvisc spezialisà sanitar dl'Aziënda sanitar y cun i sorvisc soziai. A nivel de politica de comun po les scolines avëi la faziun de na sënta de rapresentanza por i mituns/les mitans y les families.

3.5 COERËNZA TL SVILUP DE FORMAZIUN: LA GESTIUN DI MOMËNC DE PASSAJE

Le sistem de formaziun é caraterisé da na seria de passaji: le möt/la möta pëia ia ala scolina, passa ala scora, plü inant dala scora mesana ala scora alta o ala scora profesionala.

I momënc de passaje (transiziuns) é prozesc de mudaziun compless, che vigni porsona fej da se dè jö cun so ambiënt sozial y plü avisa tratan döta la vita. Les mudaziuns di ambiënc de vita é liades a de gragn sforç y po fà pié ia situaziuns complicades. L'adatamënt a na situaziun nöia mëss gnì fat y superè te n tëm্প relativamënter cört y cun prozesc d'aprendimënt conzentrà.

Le möt/La möta y süa familia porta para ressurses por ester bogh da afrontè le momënt de passaje. Les poscibilitês che vëgn a se le dè da superè la fasa de passaje, dantadöt chëres liades al'acuisiziun de competënzes d'ütl por afrontè la mudaziun y descurì ofertes de formaziun tl contest de vita nü, rapresentëia l'elemënt plü important dla transiziun.

Le möt/La möta devënta n möt/na möta che va ala scolina, sü geniturs devënta geniturs de n möt/na möta che va ala scolina. Le möt/La möta devënta n möt/na möta che va a scora, sü geniturs devënta geniturs de n möt/na möta da scora. I passaji afrontà cun suzès aumënta les poscibilitês da superè cun suzès i passaji che vëgn do. Insciö ti vëgnel dè al'organisaziun di passaji na importanza particulara.

Le passaje danter döes scolines o da na scora al'atra (p.ej. porvia de n trasferimënt) é bëgn incé lié a bojëgn complex por düc i partezipanć, mo les mudaziuns che caraterisëia les transiziuns s'un damana cíamò n iade tantes a nivel dl'identité.

I momënc de passaje rapresentëia sfidades individuales da iade a iade desvalies aladò dl'eté y dl svilup di mituns/dles mitans y de so background de familia, che mëss incé gnì gestis singolarmënter. Por la colaboraziun cun i geniturs él dër important che al vëgnes tignì cunt che ëi instësc afrontëia n momënt de passaje.

Ai n'acompagnëia porchël nia ma le passaje di mituns/dles mitans, mo ai mëss incé fà n sforz im-plü da gestì süa transiziun (da geniturs de n möt/na möta dla scolina a geniturs de n möt/na möta che va a scora). Le superamënt positif di passaji é da intëne sciöche n prozès de comunicaziun

y de partezipaziun, che vëgn fat da düc i partezipanc deboriada y te na manira co-costrutiva. Les porsones che acompagnëia le passaje se mët sciöche travert da laurè fora n program de transiziun che tēgnes cunt de düc i interessà. N te' program tol ite na intenüda dles sfidades y di prozesc de superamënt, la definiziun di traverç y le control di resultaç.

3.5.1 Le passaje dala familia ala scolina

Tröc mituns/Tröpes mitans afrontëia so pröm passaje canche ai/ares röia te scolina. Le numer di mituns/dles mitans che va dan la scolina a na microstrotöra por l'infanzia o ala cíasa di pici, é indere tres majer; chisc mituns/chēstes mitans afrontëia porchël bele le secundo passaje, canche ai/ares röia te scolina.

Le passaje dala familia ala scolina à na gran importancia. Chësc vëgn sintì dantadöt dai mituns/dales mitans sot i trëi agn, mo vel inçe por mituns/mitans plü gragn, che pëia impormò ia ala scolina. Al vëgn tignì cunt dl svilup de vigni möt/möta y dles carateristiches de süa familia.

La competënza da superè cun suzès n passaje ne se referësc nia ma a vigni möt, mo inçe a düc i systems soziai atocà.

Les porsones interessades s'informëia sön ci contribut che vignun po dè por che le passaje vëgnes afrontè cun suzès. Miù che chësc barat é, plü adora che le möt/la möta po nen aprofité dl'istituziun de formaziun nöia. Inçe i geniturs superëia spo plü saurì so passaje y é bogn da sostignì damì so möt/süa möta.

Impostè bele dal mëteman incà n dialogh dëida da öna na pert por che i geniturs y le möt/la möta impares da conësce la scolina y dal'atra pert por che le personal pedagogich impares da conësce le möt/la möta y süa familia. Na crëta de basa é la miù condiziun por acompagné indortöra i geniturs y i mituns/les mitans tla situaziun de passaje; ara dëida inçe reconësce adora assà problems eventuai da se gestì le passaje.

Afrontè cun suzès le passaje ne n'è nia ma n travert por i mituns/les mitans, mo inçe por i geniturs y por les istituziuns liades a chësc passaje.

N passaje é superè cun suzès canche le möt/la möta se sta saurì cun süa identité nöia, chësc ô dì cun l'ester n möt/na möta dla scolina, y l'ester bun/buna da sfruté indortöra por sè instès/instëssa les ofertes de formaziun.

Por gestì cun suzès n momënt de passaje val debojëgn dla desponibilitè da pert dl personal pedagogich da se lascè ite cun mituns/mitans nüs, da se interessè a sües capacitês, abilitês y personalitês individuelles, da sostignì i mituns/les mitans da se detachè dai geniturs y da i daidé s'ausé ite al ambiënt nü. I geniturs vëgn informà sön la scolina y le decurs da s'ausé ite, sciöche inçe sön le prozès dl orientamënt nü y sce al va debojëgn vëgnel inçe pitè n sostëgn.

3.5.2 Le passaje dala scolina ala scora elementara

La maiù pert di mituns/dles mitans é dër motivà da se daurì al ambiënt de vita nù dla scora, inçe sce chësc é lié ala malsegurëza ti confrunc de n contest olache döt é nù y important. Sce i mituns/les mitans po brançe do de vigni sort de esperiënzes y competënzes svilupades te so tëmp de scolina é n gröm de poscibilitês che ai/ares ti cíares a na pert dla vita nòia sigüsc d'ëi instësc/ères instësses, plëgn de crëta y daverç. I geniturs é da süa pert gonot malsigüsc, canche i mituns/les mitans mëss pié ia a scora. Ai se tëm che le möt/la möta ne ti sides nia cíamò da superè i sforc damanà dala scora. Inçe chilò pol ester d'ütl por i geniturs, sce ai se confrontëia tl tëmp dla scolina tres indò cun le personal pedagogich y sce ai ti sta do y conësc le prozès de svilup y d'aprendimënt dl möt/dla möta. Na colaboraziun strënta danter scolina y scora elementara stlarësc la capazité da lié adöm le laür pedagogich, por cí che reverda i contignüs de formaziun y les metodes d'aprendimënt, sciöche inçe da dè, cun la partezipaziun di geniturs, informaziuns importantes y ütles sön i mituns/les mitans. N program fat deboriada stimolëia le superamënt dl passaje por i mituns/les mitans. Les condiziuns che va debojëgn por lié adöm i sistems dla scolina y dla scora elementara vëgn descrites tl conzet de »idoneité scolastica«. Chilò n'él nia ma da ti cíarè al möt/ala möta, a so comportamënt sozjal y a sües prestaziuns ti singui cíamps de competënza, chël ô di a chël che vëgn damanè tl momënt che al/ara vëgn scrit/scrita ite. Chilò é da ti cíarè inçe al möt/ala möta che afrontëia süa trasformaziun te n scolar/na scolara y a sciöche chësc prozès vëgn acompagné. Chësc se damana che le personal pedagogich tles scolines y le personal insegnant tles scores elementares intensifichëies süa aziun profescionala y cooperativa ti confrunc de vigni möt/möta y otimisëies la »idoneité« dles istituziuns ti confrunc dl möt/dla möta.

Le möt/La möta arjunj competënzes por afrontè les sfidades y i dovëis nüs adöm cun i geniturs y d'atres porsones che tol pert al passaje ala scora. Le bëgnester dl möt/dla möta te scora é na condiziun por che al/ara ti vais pormez al'oferta formativa tla miù manira che ara va.

3.5.3 Le passaje dal'istituziun por la pröma infanzia ala scolina

Le passaje dala microstrotöra por l'infanzia o dala scolina di mëndri ala scolina ciafa tres na maiù importanza, ajache tres de plü mituns/mitans, dantadöt tles citês y ti comuns plü gagn, frequentëia chëstes istituziuns. I aspec mostrà sö chilò dessura vel avisa tan por le passaje dala microstrotöra por l'infanzia o dala scolina di mëndri ala scolina. Al é da laurè adöm dër dassënn cun chëstes istituziuns, por alisiré le passaje y por fà a na moda che ara vais plü saurì da mëte man danü.